

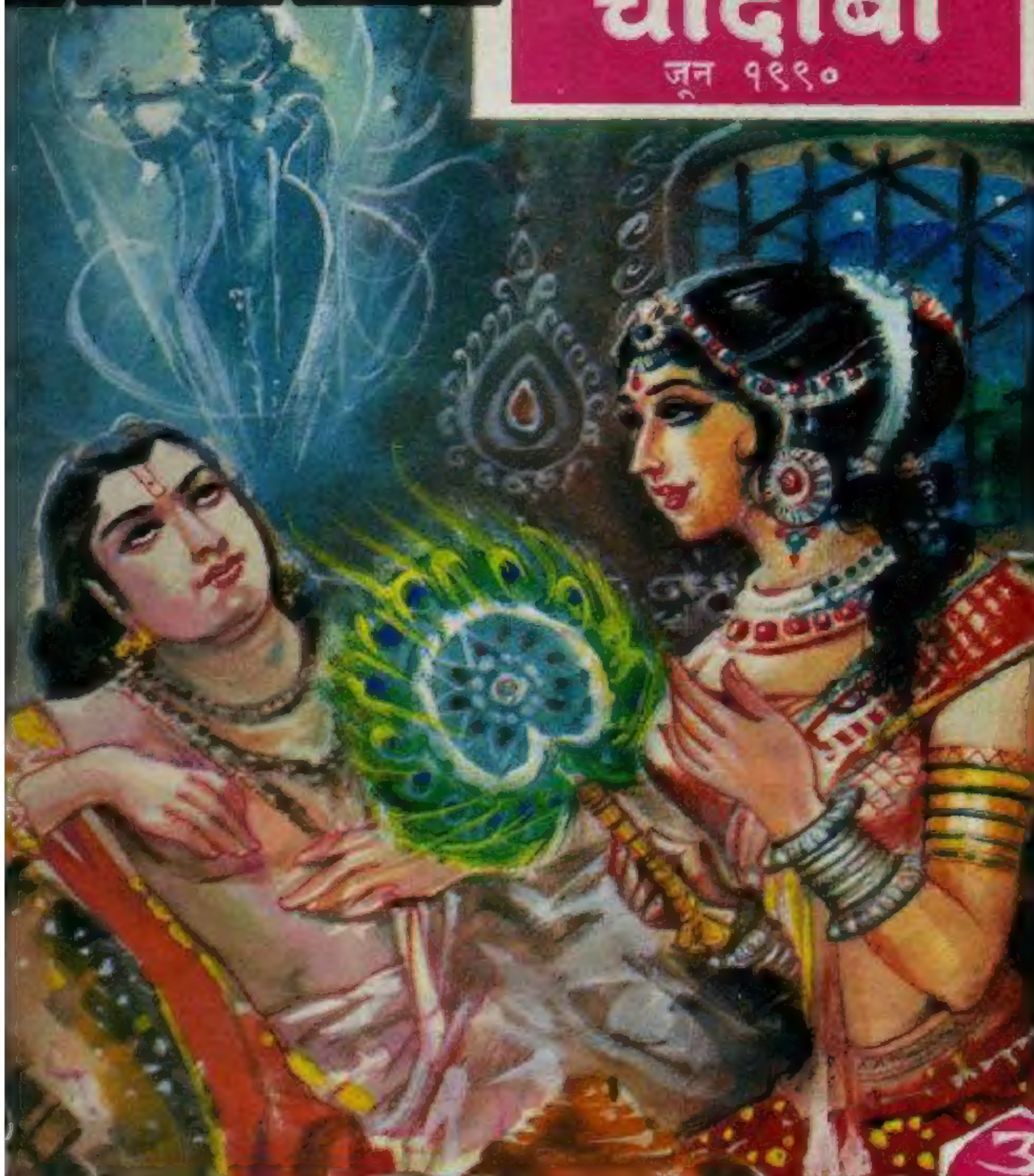

/ 68

चांदोबा

जून १९९०

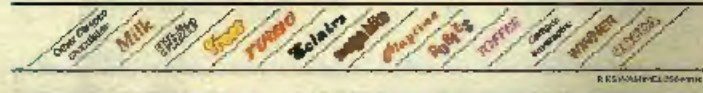
आपणाने घुसता किंवदन्ता
घाळता पिटाता
नाचतो गाता
मस्त म्हाय करता...

**आपली ही मौजमजा राहील अपुरी
केवळ फनबाइट करील ती पुरी.**

कॅम्पियो फनबाइट
मलाईम, गुळगुळीत चॉकलेट,
उबत घुसकुण्टा बेकर आणि
ब्लेकन स्फुरित चॉकलेट
मौजमजाचं वैदिलं बघा... म्हाय घडा!
कॅम्पियो लिमिटेड, योगावूर

परमार्थेल स्मॉल मोल्ड, सर्वोत्तम अणुमिक पॅकटपाये उपलब्ध.

विरव - वार्ता

सत्तावीस वर्षां नंतर सूर्योदय

रंगभवाला विरोध करणाऱ्यांची संख्या करणारे नेल्सन मंडेला दक्षिण आफ्रिकेचे राष्ट्र-पिता बनले
दक्षिण आफ्रिकेच्या राष्ट्रीय स्वतंत्रता आहेत.

आफ्रिका खंडाच्या दक्षिणी टोकाकडील मू-बांगालीय दक्षिण आफ्रिका म्हणतात. त्याचे पार भाग आहेत-केप ऑफ गुड होप, नेटाल, ट्रान्सवाल आणि ऑरेंज फ्री स्टेट. या सर्व भागांवर रोम्यांचे राज्य होते. सन १९६० मध्ये दक्षिण आफ्रिकेला स्वातंत्र्य मिळाले. रोम्यांनी राजधानी वाहे जिटोविया. या वेलाची मोब-संख्या तीन कोटींहून अधिक आहे य क्षेत्रफळ आहे १२,२१,०३७ चौस्र किलोमीटर, जगात हाच एक देश आहे जिथे सोने आणि हिरे विपुल प्रमाणात मिळतात. पण रोम्यांनी राज्य-संचालन माल बघत आणि

बऱ्यापाने कलेकिले आलेले आहे. गोऱ्या लोकांची संख्या कमी अवली तरी वैधीन वीरवाशिण्या सरकारने गोऱ्यांना अनेक विशेष अधिकार दिलेले आहेत. काळे लोक संख्येने अधिक असले तरी त्यांच्यावर मास अनेक बंधने लादलेली आहेत. या संभेदाच्या विरोधासाठी जवलेले प्रचंड काळवट सुरू झाली. जगातील सर्वांना या काळवटीबद्दल सहानुभूति आहे. तेव्हा सधेला 'आफिशनल मॅगसल कॉर्पोरेशन' चे सूत्रधार होते आणि त्यांनी घेयाने मुक्ति-संग्राम चालवला. म्हणून गोऱ्या सरकारने त्यांना सत्तावीस वर्षे कैदेत ठेवले आणि शेवटी १९ फेब्रुवारी रोजी कारावासातून मुक्त केले. म्हणून तेव्हा कैदेत होते, तेव्हा त्यांची पत्नी बिनी हिने चढवट चालू देवली.

आज गोऱ्या सरकारला काळून चुकून की काळवा लोकांचेर बऱ्यापान करणाऱ्या उद्योग

बंध करायची वेळ आलेली आहे. रंगमेची सरकार विरुद्ध विरस्काराची ही जाग दक्षिण आफ्रिके-पुरती मर्यादित राहिली नाही, तिने एका आंतर-राष्ट्रीय चळवळीचे रूप ग्रहण केले. सर्व दिशांनी गोंधळ विरोध होऊ लागला, तेव्हा दक्षिण आफ्रिकेचे अध्यक्ष एफ. व्हॅल्बु. डी. क्लार्क जागत्य झाले आणि त्यांनी आपली परंपरा सोडून मंडेबांना मुक्त करण्यावर निर्णय घेतला. सध्याची एकूण परिस्थिति पाहता मलाच साहज्यांनी वांगल्या जेथेचाने मंडेबांना मुक्त केले हे निमित्तपणे सांगता येणार नाही. दक्षिण आफ्रिकेतील हा तक्रार मुगाचा प्रारंभ कितपत टिकून राहील हे काळज ठरवील. भाषाप्रवासील सध्याच्या वाढीस लागल्यात, तसेच काळवा व गोऱ्या जगातील वि. इमार्क आणि मंडेबा गोऱ्यात कांतिपूर्ण सुवर्णाद स्थापित व्हाय नवी जायच आशा करू या.

लोकेशची अडचण

विश्रामपुराथे एक व्यापारी रहात असे. त्याचे नाव होते लोकेश. साठ वर्षांचा होता होता त्याला आपल्या कामधंद्यातून सुट्टी मिळाली, कारण आता त्याचा मुलगा केशव सर्व कामधंदा छान संवाळू लागला होता. लोकेशला थोडा सगळा आरामच आराम होता!

घरात बसून वेळ काढणे लोकेशला जव जाऊ लागले. शहातारपणामुळे त्याची बुद्धी वाढी झाल्यासारखी झाली अन् तो काहीतरी बडबडत राहू लागला. बायको, मुलं अन् सुना पोना अशा तो त्रास देऊ लागला.

दिवसभर बायको-सुनांकडून तिरतिराळे शब्द वैनवून पळत तो मापल्या जिभेचे चोचले पुरवून घेऊ लागला. पोटभर खाऊन दिवसाच तो चांगला घोरत पडू लागला. दिवसभर अशा शोषा काढल्यावर

लोकेशला रात्री शोप मेईनाशी होऊ लागली.

रात्री कोणी आरामात शोपलेले दिसले की लोकेशला त्यांचा द्वेष वाटू लागला. विचारा एकटा एकटा जागून करील तरी काय? मग गाढ शोपलेल्या आपल्या बायकोला उठवून ती विचारी—“अग, दुधाच्या पातेल्यावर झकग ठेवलेस ना नीट?” अशाच तऱ्हेने तो आपल्या मुलांसाठी शोपेवून उठवून उगाच काही-बाही विचारत राही—“कायरे! सुनबाई काय करत आहे?”

रात्री चांगले गाढ शोपलेल्या लोकांना जसे मधेच उठवून झलते-झलते प्रचल विचारल्यावर ते विचारे रागाने लाल होत. पण घरातला सगळो दमस्क, अनुभवी शहातारा होता न तो! त्यामुळे आपला राग दाबून, पण जरा फडक आवाजात

किधू देशपांडे

त्यांनी लोकेशला सांगून टाकले की-“मापुडे असं आम्हाला राजी-बेराजी उठवून कामची शोप सराब करायची नाही!”

राजी शोपही येत नाही, इतर कुणाला उठवायचीही मनाई; नाहीतर काही-नाही बोरण्यात तरी वेळ घालवता बाला बसता। त्यामुळे कंटाळून एका रात्री लोकेश घराबाहेर पडला. विषमवृष्टी गळ्या-बळ्यां-मधून फिरत तो तलावाजवळ पोचला. तेथे एक बिचेचे झाड होते, त्याच्याखाली कोणीतरी जोरजोरात घोरत पडलेले होते.

ते दृश्य पहाताच लोकेशच्या मनात पुन्हा डेथ बाया झाला. आपल्या घरात चांगली मळमळ गावी असूनही आपल्याला

शोप येत नाही, अन् हा माणूस अंधारामला काही नसूनही सडकडीत जमिनीवर इतका बारामास कसा शोपू शकतो?

लोकेशने त्या व्यक्तीच्या पाठीवर बापटत त्याला विचारले-“कोण बाहेस जावा तू? इतक्या बारामास इथे कसा काय शोपला आहेस!”

शोपलेला माणूस बाबरातच उठून बसला आणि चवळ जाचपडून त्याने सोडा उचलून हातात घेतला. इतके केल्यावर त्याला जणू बळ आले, त्याने एकरंग खेकसून विचारले-“कोण आहेस तू? कोणी बोर-बळू को पिसाच्य?”

सोट्याकडे पहाव विचकत विचकत लोकेश उत्तरला-“मी कोणी बोरही नाही न भूत-पिसाच्यही नाही. मला एक विविध रोग जडलय-क्षेप न येण्याचा रोग! घरात सगळीजणं मजेंत शोपतात; मी कुणाला उठवले वर रागावतात माक्या-वर ते. तूच सांग नांवा मला, की करावं तरी काय? म्हणून असा काळत या आड-वेळी इथे आली आहे; आता स्वतःबद्दल सांग वरं तू?”

बाबर तो माणूस म्हणाला-“मी रात्री गावात पहारा येण्याचं काम करतो. मासं नाच गवडू, दिवसभर घरातचं कामकाज; एक क्षणभरही उसंत मिळत नाही मला।

नातवंडं जराही डोळा लागू देत नाहीत पहा दिवसा! मी तरी काय करू? म्हणून पहास करता करता मी मधे-मधे असा शोपतो.”

लोकेशने जरा वेळ विचार करून म्हटले-“हे पहा गवडू, तुला दिवसा शोपता येत नाही. अन् मला रात्री शोप येत नाही, तेव्हा आता वेळ कावण्यासाठी आपण फरंमरं खेळू या. ज्ञात बांझण आहे न? प्रकामही भरपूर आहे.”

“फरंमरं खेळायला तर मला घुब्या वायबतं, पण मग पहारा कोण करील? कुठे बारी-बारी झाली तर उगीच माझ्या लोकरीवर गदा येईल न? तेव्हा मासं एक ऐक, आपण दोघ इथं बसून फरंमरं खेळू

या; पण नवेमवे माझ्या ऐकजी तू एकदा गावात फेरी मारून पहारा घायवा. त्या वेळात मी बीडा वेळ शोप काढू शकेन. तुझी करमणूक होईल, अन् माझाही काम साधेल. काय, आहे कबूल?” पहारेकरी गवडून विचारले.

लोकेशने हे म्हणजे साम्य केले आणि दोघही त्या माडाखाली अड्डा जमवून बसून फरंमरं खेळू लागले. थोड्या वेळाने जांभई देत गवडू म्हणाला-“आता मला शोप येत आहे.” आणि तिथेच जमिनीवर जाडवा पडून तो सोपून गेला.

आता गवडूचा सोडा उचलून लोकेश लोकरीवर गदा येईल न? तेव्हा मासं एक ऐक, आपण दोघ इथं बसून फरंमरं खेळू लोकेश घरातून मिसटून जायला मजाला.

तो थोडा वेळ गवडूशी खेळे मन् मग तोटा घेऊन गवडूच्या कामावर गेल्या-गेल्या फिरे. लोकेशच्या मुलाच्या केशवच्या मनात एकदा त्याच्याबद्दल काही संका आली आणि एका रात्री तिच्याच्या मागे लपत-छपत जाऊन रात्री ही काय काय करतो, हे पाहून घेतले.

मध्यरात्री लोकेश घरातून बाहेर पडला, तलावाकाठच्या विचेखाली थोडा वेळ गवडूशी फरमरं खेळला अन् मग गवडूचा सोडा उचलून गावच्या गल्ली-बोलातून पहरा देत फिरू लागला. पहाट होता होता थोडा पुन्हा गवडूच्या हाती सोपवून हळूच परी येऊन पोचला-हा सर्वच उद्योग त्याला दिसला.

त्या रात्री केशवला झोपही नीट लागली नाही. पण बापाच्या या उद्योगाबद्दल तो आपल्या आईजवळ, किंवा भायकोजवळही काहीच बोलला नाही. 'पण तो मनातल्या मनात बापाचं हे वागणं कसं उदलावं याचा माग विचार करत राहिला.

याच परित्पितात एक दिवस केशवचा मामा-गोस्वामी हा पाहणा म्हणून आला. तेव्हा बापल्या मामाला केशवने सवं हकिमत सांगून त्याचा सल्ला विचारला.

बावर हसत हसत गोस्वामी म्हणाला-
"ही काही मोठी अवघड गोष्ट नव्हे. तुमचा बापाला शुभारायचं काम मावयाकडे लागलं, बाज रात्री मी फाटकातच खाट टाकून झोपतो. माझ्याजवळ एक सोटाही ठेव. पहाट होता-होता लोकेश परत आला, की काय होईल ते पु स्वतःच जकडपास लपून राहून पहा."

आपल्या मामाचे सांगणे मानून केशवने मामाच्या म्हणण्याप्रमाणे सर्वे व्यवस्था केली.

त्या रात्री आपल्या नमासारखं सज्जं करून-म्हणजे गवडूशी फरमरं खेळणे, गल्ली-बोलातून सोटा हाती घेऊन पहाण्या-खाटी फिरणे अरेंदे सर्व करून झाले आणि लोकेश परी याला, तेव्हा बाहेर खाटेवर बसलेला गोस्वामी म्हणाला-
"काय दाजी, गवडू पहरिक्याला सोटा

परत करायला विसरलात वाटतं? हा पहा सोटा!"

"कोण गवडू? कसला सोटा? काय म्हणतोस काय तू?" बापला धावरटपणा लपवायचा प्रयत्न करत लोकेश बोलला.

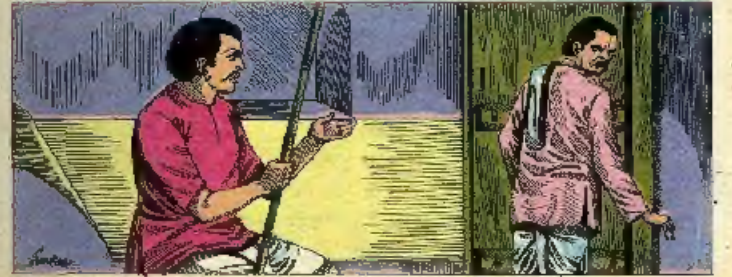
यावर खो खो हसत गोस्वामी म्हणाला-
"हे पहा, तुम्ही रात्री गवडूशी फरमरं खेळता अन् मग गल्लीबोलातून पहरा देत फिरून येता, हे रहस्य तुमच्या केशवला माहीत वाहे, अन् आता सलाही कळलं आहे. गावातल्या आगसी कोणाला या गोष्टीचा पत्ता लागला तर ते आपलात कुजबुज करतील अन् मग मावघर नाचवकी होईल तुमची."

"हो, तुझं म्हणणं वाच्य आहे मला. पण माझं कोण ऐकणार? रात्री मला झोप येत नाही; मग रात्रभर मी कसा वेळ काढू? काय करू, दूच सांग तर?" लोकेशने विचारले.

"एका सांगतो, दिवसभर तुम्ही झोपून रहाता. म्हणूनच रात्री झोप येत नाही तुम्हाला. त्यापेक्षा विचारा काही काम करा

न! तुमच्या व्यवसायतलं एकाई जहान-भोळं काम सांगाला, घरातल्या मुलांवरवीर खेळा, त्यांना खेळवा. घरातलं एकाई काम करा! तुमच्या मुलाच्या बोव्यावरचाही बोव्या भार हलका होईल, त्यालाही बरं वाटेळ यामुळे! दिवसा काय केल्याने कुम्हाला नो पकचा येईल, त्याबुळे तुम्हाला रात्री झोप चांगली येईल, तुमची वडवणही दूर होऊन जाईल पहा. मीही आता थोडे दिवस इथंच राहीन. मीही पाहीन की जसं केल्यावरही झोप कशी येणार नाही ते!"

हे बोलणे लोकेशला आवडले. त्याच दिवसापासून त्याने आपला नवा कार्यक्रम वाचला. मग पहातो मला झोप कशी येत नाही ते! आता दिवसभर कष्ट करून लोकेश विचारा सांगलाच सकून जाई अन् रात्री अंधाराला पाठ लागताच तो धोरू लागे. रात्रीच्या झोपेची त्याची तक्रार दूर जालेली पाहून केशव व गोस्वामीही खूष झाले!

यशाची लालसा

सोनपुरचा राजा मोठा विनोदी नि शास्त्रप्रेमी होता, यशाच हो फार दृष्टार ही होता. एकदा त्याचे मापल्या राज्यात रवरी पिटवली. घोण्या अशी होती—“क्याला यशाची मुक्तिच लागता नाही, त्याने अमुक दिवशी वरंभारात रावे. त्याचा सत्कार केला जाईल.”

यशाचा यशाची जाणवत नाही त्याचा सत्कार करण्याचा दिवस आला. या सत्कारासाठी काही लोक दरबारात हजर झाले. त्यांच्याकडे पाहून राजा विनोदाने म्हणाला—“वर, तर येण तुम्ही सर्वेजण या सत्कारासाठी आपल्याला योग्य समजता हे? याच्या मागे तुमची यशाची जाणवत नाही का? म्हणून मी तुमच्या पैकी कोणाला ही का सत्कारासाठी योग्य समजत नाही! तुम्ही आता जाऊ शकता.”

त्यांच्यातील प्रमोद नावाचा एक पाणू पाणूस पुढे आला नि राजाचा म्हणाला—“महाराज, भुसरा कोणी या सत्कारासाठी योग्य आहे की नाही हे मला माहित नाही. पण स्वता बद्दल माझे मी म्हणू सगळीं की मी या सत्कारासाठी सर्वोत्तम योग्य आहे. माझ्या मनात यशाची लालसा अशी मुक्तिच नाही!”

राजाचे विचारले—“असं विशेष तर सत्कारासाठी इथे आणत कायता?”

बाबर प्रमोदने उत्तर दिले—“प्रभू, याचे एक कारण आहे. माझ्या गावातील लोकांनी अनेक वेळा मला सत्कार करण्याचा पाठ घेतला. पण मी तो भुदकातून लावला, कारण मला यशाची लालसा यत्किंचितही नाही. सत्काराचा अन्वय करणारा म्हणून आपण आपण मला मिळाले यज्ञ! माता मी सत्कार स्वीकारला नाही तर माझं यश आपली बाढणार नाही का?”

प्रमोदच्या चातुर्यावर राजा खूश झाला नि त्याने सत्कार-समारंभ घडवून आणला.

हाक युवराज

[८]

[कारणाने कल्ल वीरसिंह सुनेधण्या सिंहासनावर बसला खरा, पण तो सुकरसमाधानाने राहू प्रकट नव्हता. ज्या बुरखासाठी व्यक्तीने दस्तला दाखवले, तो कोण होता हे काही त्याला समजू शकले नाही. कोण केव्हा बंड करून जेवले, याची भीती त्याच्या बलात कोपय बुर कोल्ल होतरे. या भीतीमुळे तो जवतेला बघिऊन छळ लागला. पुढे नांवा—]

जसजसा काळ जात राहिला, तसतशी वन-संपत्ति लुटण्याची संधी त्यांना मिळणार होती. वीरसिंहच्या मनात, आसपासची वनविषयक विचार डोंके बर काहू लागला! या इच्छेमुळे जणू त्याची विचार-क्षमता नाहीशी झाली! त्याने आपल्या सरदारांना समक्ष बोलवून त्यांच्यापुढे आपली ही इच्छा प्रकट केली. आसपासची राज्ये विकण्याचे स्वप्न त्यांचे हे सरदाराही वाळवून होतेच, त्यामुळे त्या त्या राज्यातली वन-संपत्ति लुटण्याची संधी त्यांना मिळणार होती. वीरसिंह बरोबरच त्यांचाही हात व्यभिचरत लाभ होणार होता, त्यामुळे ते लोभी सरदार एकदम खूष झाले! वीरसिंहच्या कळपातील सास सरदार खुपच खूष झाले! वीरसिंहच्या कळपात सास सरदार होता कपाळकंड. त्यालाच वीरसिंहने आपला सेवा-पति नेमले. दुसऱ्या दिवशी रात्री आपल्या-

“बांदीबा”

कडे बोलावून वीरसिंहने एकांतात त्याला विचारले—“मला वाटतं, आता आपण सोजारची राज्य जिंकायला सुरुवात करावी. कसा वाटतो माझा हा विचार तुला?”

“मी पूर्वीच म्हादुल विचार करून ठेवला आहे. आपली सुरुवात अमृतपुरी-पामूनच व्हायला हवी. त्याचं एक कारणही आहे. अमृतपुरीचा राजा सत्यसेन हा राजा शांतिप्रेम याचा माचा आहे. तो आपणावर फार ब्रळत असतो.” कपालकंठ उत्सुकतेने बोलत राहिला.

वीरसिंहला कपालकंठचे हे बोलणे फार आवडले, तो म्हणाला—“मला हेरांकडून कळलंय की सरयसेन हल्ली आगारी आहे,

ही तर आपल्याला चांगली संधी आहे. तेव्हा आता कसकरच पुढाची जय्यत तयारी कर. हई, आणि नवी पार करण्यासाठी आता-पामूनच पुरेशा नावा बांधायला सुरुवात करायची आता दे.”

यावर हसत हसत कपालकंठ म्हणाला—“आपण कशाची काळजी करू नये महाराज!”

मिनिटभर गप्प राहून वीरसिंह पुन्हा म्हणाला—“अच्छा, हे जम कपालकंठ, नवी पार करण्यासाठी सैन्य किती दिवसांत तयार ठेवू शकशील?”

यावर जराही विचारात न घेता सेनापती तत्परतेने म्हणाला—“महाराज, आपली इच्छा असेल तर आपण उद्या राजीच नदी ओलांडू शकू! सर्व तयारी आहेच.”

एकदम आनंदून वीरसिंह यावर म्हणाला—“अरे, असेल तर आपण परवा रात्रीच निघू या. मला फार आनंद वाटतोय, की माझं मन ओळखून तु अगोदरच सर्व तयारी करून ठेवली आहेस. अमृतपुरी विकून आपण जेव्हा परत येऊ, तेव्हा मी तुला चांगला सत्कार करीन. सेनापती असावा तर असा!”

“महाराज, आपली विचारशक्ति तर अगवच आहे! आपण रूप बुद्धिमान

वाहात. परवा जेव्हा अचानक वाळून आपलं सैन्य अमृतपुरीला वेढा घालील, तेव्हा अमृतपुरीचले लोक हैराण होऊन जातील! सकाळ उजाडता उजाडता ते राज्य आपल्या हाती पडेल महाराज!” कपालकंठ उत्साहाने उतावळा माला होता.

नव्या सेनापतीच्या उत्साहाबुळे वीरसिंह खूप आनंदून गेला व त्याची पाठ जोराने धोपटली. कपालकंठलाही स्वर्ण दोन बोटे उरला असे वाटले. मोठ्या अदबीने वीरसिंहला धुमरा करून तो तेथून निघून गेला.

त्याच रात्री कपालकंठने सर्व सरदारांना बोलावून घेतले आणि त्यांना वीरसिंहचा विचार बोलून दाखवला. तेही सर्वजण फार प्रसन्न झाले हे ऐकून! त्यांना माहीत होते की अमृतपुरीचे सैन्य आपल्या सैन्यापेक्षा फारसा टिकाव धरू शकणार नाही. कुबळ लोकांना सतावण्यात कुपड लोकांना नेहमीच आनंद वाटत असतो. या लढाईनंतरच्या लढ्यारीत आपल्याला व्यक्तिगत खूप फायदा होईल, खूपशी वनवैलत हाती लागेल या विचाराने ते सर्वजण आनंदित झाले. सर्वांनी मिळून हल्ला कसा करावा बगैरेबद्दल योजना बनवली. नंतर कपालकंठ म्हणाला—“आता या संध्यापासून आपण गुढाच्या तयारीला लागू या. पण लक्षात

ठेवा, ही खबर अगोदर कुठे बाहेर फुटली तर मात्र तुम्हापैकी कोणीही वाचणार नाही; तीट सावध रहा.”

पण याचा काही उपयोग झाला नाही. त्यांच्यातला एक सरदार तेथून शरळ दारूच्या गुप्तानर पोचला. दारूच्या नसेत तो काहीवाही बरळू लागला. दारूचाजोची तर ही संवयच असते न!

गुप्त्याच्या मालकाला तो म्हणू लागला—“चांदीची पन्नास नाणी तुला घावला माझ्याकडून काही दिवस उशीर होत आहे ना? आता बघ, मी परत येईन ना, तेव्हा चान्दीचीच काय, पण सोन्याची पन्नास नाणी देईन नच तुला!”

त्याच्या बोरुण्याने मालक जमकलाच! त्याने आश्चर्याने विचारले—“अरे पण जाणार आहेस कुठे? कुठून आल्यावर देणार आहेस सोन्याची साणी मला?”

“ए, जोरात बोलू नकोस हं! एक गुप्त गोष्ट आहे. मी नदी पार करून जाईन ना, तिथून आल्यावर बेईन बघ! समजलं? आता जास्त काही बोलू नकोस.” उत्तरा-काल सरदार म्हणाला.

पण मालकाने विचारलेच—“ठीक आहे. पण परत केव्हा येईल?”

“उत्तानंतर कधीही! कारण हल्ला तर होणार उबा रात्रीच.” सरदार हसत बोलला.

गुप्त्याच्या उंबरठ्याजवळच बसलेला एक तरुण हे सर्व लक्षपूर्वक ऐकत होता. पण मालकाच्या किंवा सरदाराच्याही ते लक्षात आले नाही. तो तरुण भिकाऱ्यासारखा दिसत होता. पण त्याच्या डोळ्यात एक साहसी व नृद्धिमानीची चमक होती! हा होता आपला वसन्त! तो मलोकडे जमू-पुरीत रहात होता. पण सुमेष राज्यात वेध बदलून वारंवार फेरफटका करीत असे तो! आणि आपल्या सारख्या साहसी व नृद्धिमान तरुणांना आपल्या पक्षात घेण्याचे काम करीत असे. जनतेचे कल्याण व्हावे म्हणून वीरसिंहचे शासन हाणून पांढऱ्याचा त्याचा विचार होता. ते कासे हाणून पाडावे याचाच तो सदाश्र्वंदा विचार करत असे. अजून पर्यंत त्याला योग्य मार्ग सापडत नव्हता. नुरखाचारी व्यक्तीने त्याची मृत्युवदातून सुटका केल्यापासून त्याचा नुरखाचारीवर चांगलाच विस्वास बसला होता.

कधीकधी तो नुरखाचारी वीर म्हणे—“बोळवाभाबड्या अन् निरपराध जनतेचं वीरसिंहासून आपल्याला रक्षण करायला हवं, परंतु असं करतांना आपण कोणचीही हिंसा नाही करायची. वीरसिंहाचा सरदार अर्बो, को मामुली शिपाई असो—त्यांना आपण धारायक नाही, कारण त्या भिकाऱ्यांना आपापल्या अधिकाऱ्यांच्या

आज्ञेचं पालन करावं लागतं. हं, पण जर कोणी अबोध जनतेला किंवा स्त्रियांना त्रास देत बसेल, तर माघ आपण त्यांची रक्ष करायची नाही, त्यांना योग्य शिक्षा द्यायलाच हवी.”

नुरखाचारी खरोखरीच कोण जादे, हे ओळखल्याबरोबर वसन्तने खूब प्रयत्न केला, पण त्याला ते जमले नाही. वसन्तने एकदा स्वतः त्याला विचारले, तेव्हा तो वीर म्हणाला—“बेळ बाळी की प्रत्येक गोष्ट आपोआपच कळू लागते. सौमर्यत बाट पहाण हेच शाहाणपणाचं असतं.” त्या आवाजातल्या दुडवेमुळे वसन्त गप्पच झाला.

आता वसन्त हळूच गृत्पाबाहेर पडला. समोर काळाकुट्ट अंधार पसरलेला होता. तिथेच एका खांब्याला सरदाराचा बोझ बांधलेला होता. आत सरदार व गुप्त्याचा मालक अजून बोलण्यातच गुंतलेले आहेत अशी खात्री करून वसन्त बोड्याकडे वळला. त्याने फुरफुर किंवा शिकारू नये म्हणून तोंडाने हळूच प्रेमाचा आवाज करत व त्याच्या पुढ्यावरून प्रेमाने हात फिरवत वसन्तने त्याची दोरी सोडली अन् पटकन त्यावर स्वार होऊन त्याने घोड्याला टाच दिली.

वसन्तला अंजून घोडा मुकटचने सरपट पाहत निघाला, तासभराच्या दौडीनंतर

वसन्त सुबारा नदीच्या किनाऱ्यावर पोचला. घोड्याला तिथेच सोडून वसन्त नदीच्या पाण्यात शिरला. प्रवाहाला वेग फारसा नव्हता अन् पाणीही उबळत होते. एका तसाच्या आतच वसन्तने नदी पार केली, अन् पैलतीरावरल्या जमूतपुरीत पाय ठेवला त्याने.

जमूतपुरी तसं एक छोटंसंच नगर होते. तेथेही जनताही शान्तिप्रेमी होती. सर्वजण शांतपणे झोपलेले होते. वसन्त सरळ मन्थ्याच्या दारी पोचला अन् त्याने दरवा-नाला सांगितले की—“मला तावडबोब काही महत्त्वाच्या कामासाठी मन्त्री महा-राजाची भेट हवी.” मन्त्री जाग्याच होता.

त्याने वसन्तच्या आज्ञाज्ञातली मीती ओळखली व दरबानाला त्याला ताबडतोब आत पाठवण्याची आज्ञा दिली. त्यामुळे काहीही बडबड न येता वसन्त भेट वसत्या-समोर जाऊन पोचला.

वसन्तने ताबडतोब वीरसिंहाच्या हाल-चाळीची व योजनेची विस्तारवारी मन्त्राला सांगितली. मन्त्री सावध झाला अन् त्याने आपल्या सेनापतीला बोलावून घेतले. ते दोघेही बिल्कून राजाकडे गेले.

जाजारी असलेल्या सत्यसेनने मन्त्र्याभ्यां तोंडून राज्यावर हल्ल्याची बातमी ऐकली अन् तो धक्कूनच मेल्या. दुःखाचे तो म्हणाला—“माझी मुलगी अन् जावई मला

सोडून तर गेलेच. अन् माझा राज्यही जाणार असं वाटू लागलंय मला!”

माबर सेनापती बुद्धिविचयी आज्ञाज्ञात राजाला म्हणाला—“आपण बरे हजारा का होता महाराज? माझ्या शरीरात रक्ताचा जखरेचा बंध असेपर्यंत मी राज्याचे रक्षण करत राहीन.”

सत्यसेन तरीही म्हणाला—“सेनापति, तुमची राबभक्ति कशी आहे हे मला माहीत का नाही? पण सुमेषच्या तुळनेत आपले सैन्य कमी अन् दुर्बल आहे. यत्नेक्षा मू गदीकिलारी वा अन् पातू पोचताच स्वभ्याची तह कर. आपसात जिट सकल तर उगोच आपल्या लोकांचं रक्त कसाला सांकायचं? आपण त्यांना खंडणीही कळूक कळू, तू सांग त्यांना तसं.”

मन्त्री अन् सेनापति यावर थोडा वेळ गप्पच झाले. नंतर मन्त्री म्हणाला—“प्रभू, आम्ही असल्या जाळेचं पातळ कर. मलाही असंच वाटतंय की सुध्या तरी आपला विचारच ठीक आहे. पण त्यांनी आपला प्रस्ताव मानला नाही तर? मग दूर लढाई करावी कायना ना?”

राजा काय बोलणार? सर्वांचीच अंतःकरणे जड झाली होती!

ठरलेल्या योजनेप्रमाणे त्या रात्री वीर-सेनचे सैन्य सुचारा नदीच्या किनारी

पोचले. सर्व हत्यारे जाबाबर बडबळी गेली जन् काही तरवारही ताबांवर बडले. तंवर बाकी सैनिकांना उद्देसून कपालकंड म्हाणाळा-“आता तुम्ही संवेचण नदीत उतरा आणि पोहून पेंडतीरावर पोचा.”

जवळच असणारा वीरसिंह कपालकंडच्या कार्यबालुवांचे मलाडल्या मनात कौतुक करत होता. तो अंतर स्वतः एका भावेत बसला. सर्व तोंकांच्या जप्ता आता गदी पार करू लागला.

नदीच्या पलीकडे उनी असलेली मैना दिसू लागली. वीरसिंह आळा तर त्याच्याही बोलणी करून उहू करण्यासाठी अमृतपुरीचा मन्त्री तयार होऊन बसला होता.

पण त्याच वेळी जवानक मदीचे पाणी चडू लागले. राजी बहुधा नदीच्या वरच्या प्रवाहात जोरदार धुष्टि झालेली असावी. त्या प्रवाहक पुराने नुषादेचं वाणी सच-लगाळा बाडू लागले जन् प्रवाहानेही एकदम वेग घरला. वीरसिंहचे लोक जोरबुध्दार्डू लागले. त्यांच्या जोरड्याने कासमल बळग

गेली. नावाही प्रवाहाच्या बेगामरोबर बाहून जाऊ लागू लागल्या. येवटी त्या उलटल्या. त्यावरचे लोक व पोहणारे सैनिक घाबरून बाबरून कसेबसे जीव बाचवायचा प्रयत्न करू लागले. प्रत्येकाचा आपलाच जीव धारा! कोण कुणाचा जीव बाचवू पहाणार? अशातच किती सैनिक बुडून गेले जन् किती चारेला लागून वाहून गेले, याचा पत्तय लागला नाही. वीरसिंह आणि कपालकंड कसेबसे संकटातून बाचले होते. आणि बाबपा वेळाने सर्व नातावरण आरोबाप शांत झाले.

या आस्मानी मुलतानीची हकीकत ऐकून अमृतपुरीचा राजा सत्यमेव मात्र मूढ होऊन गेला! तो म्हणाला-“देवानेच जाणची संकटातून सुटका केली, पण माणुडे साज आपल्याला संकटाला तोंड घापला नेहमी तयार असले पाहिजे. आपल्याला आपल्या सैन्याचे संगठन केले पाहिजे.

मन्त्री म्हणाला-“हो प्रभु! याची व्यवस्था मी तामबतोन करतो.” (कमराः)

गुलामीच्या बेड्या

राजा विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हा माझपाशी गेला, साडाचकून प्रेत खात्री उतरवले नि आरक्ष्य बांधावर टाकून नेहमी प्रमाणे मुकाट्याने समक्षानाकडे बालू लागला. प्रेतत बाध करणारा वेढाळ राजाचा म्हणाला-“राजन्, अर्ध्या रात्री या बोभत्स व भयानक स्मयानात आपण जे कठोर परिश्रम करीत आहात, ते पाहून मला मोठे आश्चर्य वाटते! मनात एक शका ही येते की राज्यकारभाराचं काम निश्कासाने कोणावर तरी सोपवून आपण इथं आळा आहात. राज्य-संभालणावा भार जबाबदा बर निश्वासपूर्वक आपण सोडण आहो, त्याने दगा दिला तर? जनेक वर्षांपूर्वी एका राजाबुडे अशीच समस्या निर्माण झाली. त्या राजाचं नाव होतं सभुजित. त्या वेळी त्या राजाने काय केले हे मी पुन्हाला

वेताळाच्या गोष्टी

सांगतो. मोठे ऐकून तुमची बकावट हो थोडी दूर होईल." असं म्हणून वेताळ विक्रमादित्य राजाला मोठे सांगू लागला

शाचीन काळची मोठे आहे. शत्रुजित नराचा एक राब होता तो विशालपुर वंशधर शासन करी. शत्रुजितच्या मनात निरय शत्रूंच्या कल्याणाचे विचार असत. राज्याक्रांक्षा त्याच्या मनात मुळीच नसे. त्याने आपलं राज्य समर भागाने विभागलं एकेका भागावर एक एक अधिकारी नेमला. या अधिकार्यांना पूर्ण स्वातंत्र्य दिलं

बरेच दिवस कोणी काही सरकारच आणली नाही कोणी बायो आला नाही

म्हणून राजा शत्रुजित सजजता की आपल्या राज्यात सवन्न आवादी-आवादी आहे

अशी काही वर्षे गेली. एक दिवशी शरदिज नावाचा एक माणूस राजाकडे आला नि तक्रार करू लागला-"महाराज, आपण राज्याचे समर भाग केलेत आणि त्यावर समर अधिकारी नेमलेत! हे सर्व अधिकारी बेहमाफी नि भ्रष्टाचारी होऊन गेलेले आहेत"

हे सर्व ऐकून शत्रुजितला भास्वर्य वाटलं त्याने शरदिजला विचारलं-"तुझ्यावर काय अन्याय झाला बरं?"

"प्रभु, मी ज्या भागावर रहातो, तिथला अधिकारी आहे वीरसिंह तो एक नबरचा लाचखोर आहे. त्याला काही रकमांची लाच दिली की कुठल्याही नालायक माणसाला चांगली नोकरी मिळू शकते" शरदिजने राजाच्या बभ्रुस्थिति सांगितली

"बर, पण तुझ्यावर काय अन्याय झाला हे तर सांगशील अगोदर?" राजा शत्रुजितने विचारलं

"महाराज, भ्रष्टाचार्यांना जागच्या जागी पकडण्याचं काय वीरसिंहाने माझ्याकडे सोपवलं होतं मी भ्रष्टाचारांना पकडलं म्हणून नोकरी यमावून बसलो." शरदिजने राजाला सांगितलं.

राजाने विचारलं-"बघ तुला आपली नोकरी परत मिळवून देऊ का?"

"नका महाराज, काही ना काही काम करून मी राजधानीत आगमात राहू शकतो नोकरी करण्याची मला मुळीच इच्छा नाही एकदा स्वतः जाणून जाऊन आपल्या बाळघानी वीरसिंहाचे प्रताप पहावेत. हेच आपल्याला सांगायला मी इथ आलो आहे. शरदिज म्हणाला.

दुसऱ्याच दिवशी शत्रुजित वीरसिंहाकडे जायला निवाला

वीरसिंह मोठ्या अवघीने राजाचा आबर-सत्कार करू लागला. तेंव्हा शत्रुजित त्याला म्हणाला-"हे बघ वीरसिंह तुझ्या अतिथ्यासाठी मी इथ आलो नाही. प्रजेची सुख-सुख वाढण्यासाठी मी आलो आहे तशी आपल्या भागात घोषणा कर."

वीरसिंहाने तसे जाहीर केले. राजाला भेटण्यासाठी अनेक लोक येऊ लागले एका शेतकऱ्याने राजाला सांगितलं-"महाराज, माझी दहा एकरांची शेती आहे नियमानुसार द्यावयाच्या करा अवतिरिक्त वीरसिंह माझ्याकडून वीस पोती धान्य वसूल करतो. अशी बहा वर्षे आली मला धान्य पोती धान्य परत मिळवून देण्याची कृपा करण?"

एक मुलीचा बाप राजाकडे आला नि निवेदन केलं-"प्रभु, माझ्या मुलीला एक

स्वयं सांगून आलं हुंडा म्हणून मी एक हजार रुपये दिलं, तर विरसिंहाने मला धनकावलं- हुंडा देण्याच्या अपराधा बद्दल तुला बुरुंगास का जावू नये?" मी त्याका पाचशे रुपये दिले नि मला माझ्यावरून संकट टललं हुंडा दिल्याशिवाय मुलीची लग्न होत नाहीत. आणि आता तर हुंड्याबरोबरच वीरसिंहाला ही ज्ञानशी रक्कम द्यावी लागते आपणच आमचं रक्षण करा भाय बाप या वीरसिंहाच्या कसाट्यातून

एका मुलाच्या बापाय राजाच्या सांगितलं "महाराज, मी आपल्या मुलाच्या लग्नात हुंडा घेऊ इच्छित नव्हतो, पण या वीरसिंहाने मला बस ही कक दिलं नाही

त्याने मला हुवा घ्यायला भाग पाडले नि त्यातील अर्धी खकम माझ्याकडून जबर-दस्तीने वसूल केली."

व्यापारी पाळी पाळीने मोठ-मोठ्या रकमा वीरसिंहाला देत होते. वीरसिंह स्वतः मस्तबरी व्यापा-यांकडून मल्या मोठघा रकमा मागून घेत असे. कलाकार भडलो नृत्य-गायन वा अन्य मनोरंजनार्थे कार्यरत वीरसिंहासाठी फुकट सादर करीत. जिकडे पहावे तिकडे अध्याचार नि भ्रष्टाचाराचा मुळमुळा होता!

हे सगळे ऐकून राजा शत्रुजितला मोठ आश्चर्य वाटले. त्याने लगेच काही कार्य-चायांना बोलवले आणि म्हटले-

'वीरसिंहान तुम्हाला नोकरी दिली तरी पण पगार म्हणून तुम्हाला को पैसा मिळाले ते प्रजेचे घन आहे. तुम्ही लोक प्रजेवर अन्याय करीत आहात. उघे जो अन्याय व अधाचारी चालले आहे त्याबाबत तुम्ही मला काही ही सुचना दिली नाहीत हे बरोबर आहे का? तुमचे काय म्हणण आहे या बाबतीत?'

सर्व जण माना खाली घालून क्षण भर मग्न असले. नंतर त्यांनी राजापुढे आपली बाजू मांडली. 'महाराज, आपण वीर-सिंहाला सर्वोधिकार दिलेत त्यान काही ही केले, तरी त्याच्या विरुद्ध कोण काय करणार? त्याचे म्हणणे ऐकले नाही म्हणून बिजाच्या शरदिबला आपली नोकरी गमवावी लागली. राख्यान हा भाग्य खोडून जावं लागलं त्याला! त्याच्या इतके खरे नि धाडस आमच्यात नाही, आम्ही मग मिळून सर्व काही पहात राहिलो झाक मुकाट्याने!'

शत्रुजितने सर्वोधिकारी वीरसिंहाला बोलवून घेतले. स्वतः उभा सर्व तक्रारी ऐकल्या, त्या सर्व सांगून राजाने विचारले- "आता सांग, तुमचे काय म्हणण आहे या सर्वांवर?"

वीरसिंहाने उत्तर दिले- "महाराज सर्व लोक माझ्या विरुद्ध बोलत असतील, तर

मी ते सर्व शक्यतेने कसा करू? मला एक सर्वांचो मुदत या मी स्वतःला सुधारून घेईन, छप करून मला एक संधि द्यावी आपण.'

सर्वांनी राजाला दिनदळ की वीरसिंहाला मुळचे मुदत देण्यात यत्न नये तरी पण ते न ऐकता राजा शत्रुजितने वीरसिंहाला एक वधावी मुदत दिली आणि तो आपल्या राजधानीकडे निघून गेला.

या एक वर्षांच्या मुदतीचा वीरसिंहान संपूर्णपणे दुर्दययोग केल्या त्याने आपल्या वर्तनात थोडा हो बदल केला नाही. ज्या लोकांनी राजाकडे त्याच्या विरुद्ध तक्रार केली, त्या सर्वांवर चांगल्याच तूड उगवला त्याने हे सर्व लोक प्रतिकारार्थ सज्ज होऊन ठेले. त्यांनी आपल्यापैकी काहींना आपल्या प्रतिनिधि बनवले नि राजा शत्रुजितकडे त्यांना पाठवून दिले. प्रति-निधींनी जाऊन राजाला सांगितले- "आम्हाला खरोखरीचा अंठ व सुविचारी असो सर्वोधिकारी पाहिजे आपण ताबड-तोब जगा एखाद्या अधिकाऱ्याची आमच्या भागात स्वातंत्र्य करावी. तसेच या भ्रष्ट वीरसिंहाला चांगली कडक शिक्षा व्हावी."

राजा शत्रुजितने वीरसिंहाला कसली ही कडोर शिक्षा दिली नाही. फक्त त्याला अधिकार-स्वातंत्र्य वृत्त केले. त्याच्या

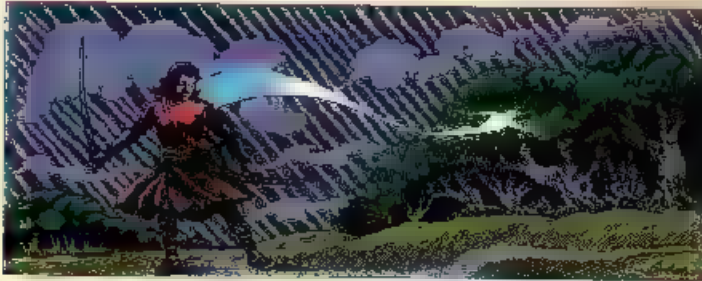

जागी नवीन अधिकारी म्हणून शरदिबो नेमणूक केली.

वेतळाने आपली गोष्ट संपवली आणि राजा विक्रमादित्याला विचारले- 'राजन, शत्रुजितने वीरसिंहाला काही ही शिक्षा केली नाही हे थोडे असपत नाही वाटत नापरण्याला? शरदिबन तक्रार केली म्हणून वस्तुस्थिति जाणून घेण्यासाठी राजा शत्रुजित निघाला. तिथे वीरसिंहानेच एक काय अनेक तक्रारी त्याला ऐकवल्या मिळाल्या. कित्येक लोकांनी वीरसिंहानेच त्याचाराच्या अनेक कहाण्या सांगता ऐकवल्या तरी मुद्दा राजाने विक्रमादित्याला एक वर्षाची मुदत दिली पर अवधीत

वीरसिंह तक्रार करणाऱ्या लोकांवर सूड पेटेल हे काय राजाच्या माहीत नव्हते? संध्याची वीरसिंहाला केवळ आपल्या अवि- कारावरून दूर करून सन्निहित राहू नसला, त्याने वीरसिंहाला कडक शिक्षा का केली नाही? या माझ्या प्रश्नांची उत्तर माहीत असून ही जर तुम्ही न दिली तर तुमचे डोकं फाटून त्याचे शतशः तुकडे होतील!" राजा विक्रमादित्याने उत्तर दिले— "सन्निहितने जे काही केले त्यात अस्मत्त असे घळा तर काही बिल्ल नाही! केवळ प्रजेच्या कल्याणासाठी शरदिनेने राजाकडे तक्रार केली होती. स्वराज्या फायद्याचा उद्देश त्याच्या मनात मुळीच नव्हता. म्हणूनच त्याच्या सांगण्याचा घडणूक पाहण्यासाठी राजा सन्निहित वीरसिंहाकडे आला होता. लोकांनी फक्त आपल्यावर झालेल्या अन्यायाची गोष्ट राजाला सांगितली. राजा आपण होऊन त्यांच्याकडे आल्यावर लोकांनी आपले तोंड उचकटले, त्यांच्या कल्याणासाठी शरदिनेने प्रयत्न

केला, पण या लोकांनी त्याला जरा सुद्धा मदत केली नाही. यावरून राजाच्या लक्षात आले की सगळे भकड आहेत, संविदाबु आहेत म्हणून राजाने असा विचार केला की जमनेत घेतला आली पाहिजे. मगच त्याने वीरसिंहाला एक वर्षाची मुदत दिली. यानंतर जे काही घडले ते राजा सन्निहितच्या अंदाजाप्रमाणे घडले. गुलामीच्या नेत्रा कोणी बाहेरून येऊन तोनील वसत सत्तयाची चुकीचे आहे. या वेळींना तोनील टाकण्याचे काम गुलामांनीच केले पाहिजे हे रहस्य लोकांना फार उशीरा कळले. लोकांच्या या भकड वृत्तीने वीरसिंहाला दुष्ट बनवले होते. अशा मागसाला त्याच्या पदावरून हूर करणे ही एक कठोर शिक्षाच आहे. प्रजेवर अत्याचार करणाऱ्या वीरसिंहाला ही शिक्षा म्हणजे जिवंतपणी मरण नव्हे का?" राजाच्या उत्तराने वेताळाचे समाधान झाले. मग तो प्रेतासह वदस्य झाला नि हाडावर जाऊन बसला. (कथित)

पोपटचे बोल

एक होती म्हातारी. धनसंपत्ति पुष्कळ होती तिच्याकड. पण एका माती- शिवाय आपले म्हणजे अस कोणी नव्हत तिचे. तरीही म्हातारी मातीचे मुळीक लाद करीत नसे; कडक शिस्तही बाढवत असे ती मातीला! मातीला घर म्हणजे तुरुंगच वाट! एवढ्या मोठ्या घरात त्या लहान जिवाला फक्त 'बाजो' अन् एक पाठलेला पोपट तेवढा पहायला मिळे; कंटाळून आई विचारी! पण मातीच्या भीतीने ती काही बोलूही शकत नसे. म्हातारी नेव्हा काही कामासाठी वाहेर जाई, तेव्हा मात्र मातीचा राग खूप उफाळून येऊन बोलका होई. मात्र म राहून ती कडक आवाजात म्हणे— "देवा! ही म्हातारी येथी झटपट तर!" म्हातारीच्या गैरहजेरीत हेच शब्द मात्र अनेकदा उच्चारी अन् आपला राग

हलका करी. पण बराचसा पोपटाने मात्र ते शब्द तंतुमी तंतुमी ऐकून खांगले वाढ केले. एक दिवस म्हातारीच्या समोरच पोपट म्हणाला— देवा! ही म्हातारी मेली झटपट तर!" पोपटाचे हे बोलणे ऐकून म्हातारीने डोळे बटारले! पोपटाला हे शब्द किकवले तरी कोणी? खूप विचार केला तिने पण आपल्या मातीबद्दल मात्र तिचा मुळीसुद्धा शंका आली नाही; कारण म्हातारीसमोर तर ती कवी 'म' ही काळज नसे. एक दिवस म्हातारीची मप्पा पांढगला क्षणार्ची एक म्हातारी आली. दोघोजणी बसून काही-बाही बोलत बसल्या तिघेच पोपटाचा पिजराही टांगला होता त्याला वाढले आपणही बोलच काही तरी. तो म्हणाला— "देवा! ही म्हातारी मेली झटपट तर!"

ते ऐकताच गजाराची म्हातारी पांढरीच पडली! एक शब्द सुद्धा बोलू शकेना ती एकाएकी जणू तिची वाचाच गेली! काही न बोलता ती एकदम उठून निघून गेली तेव्हा! म्हातारीला हा अपमानच वाटला आपला! पोपटाचं बोलणं सुधारण्याबद्दल तिने खूप विचार केला. त्याच घल्मीत रामशास्त्री नावाचा एक पंडित रहात असे त्याच्या घरीही एक पोपट होता पांढलंल म्हातारीला वाटलं की पोपटांच्या वावतीत पंडिताला खूप माहिती असेल

त्याच दिवशी म्हातारी गेली राम-शास्त्रीकडे, अणू म्हणाली-“शास्त्रीमुवा भासा पोपट माही चांगलं बोलत नाही कोणी आलं अणू पोपट केवढाफड बोलला तर बरं नाही वाटत नं! तेव्हा तो चांगलं बोलेल अशा काही अपाय सुचवा नं!”

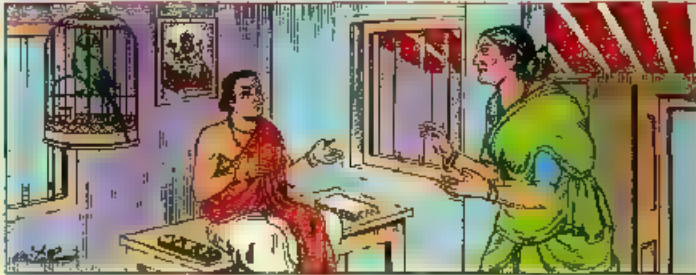
यावर हसून पंडित म्हणाला-“हे तर मोठं सोपं काम आहे! आमचा पोपट खूप चांगले शब्द बोलतो, त्याला एकही वाईट

शब्द माहीत नाही दोन-तीन दिवस आमचा पोपट तुझ्या पोपटाबरोबर राहिला, तर त्यालाही काही चांगले बोलता येईल. बळन जा आमचा पोपट कोठे दिवत, जणू त्याला तुझ्या पोपटाच्या पिज्ज्यातच ठेव ”

म्हातारीने पंडिताचे आश्वासन घेऊन पंडिताचा पोपट घळून ती घरी परतली तिने पंडिताचा पोपट आपल्या पोपटाबरोबर ठेऊन दिला अणू मगच मुटूकेंचा स्वास सोडला!

इतक्यात नव्या पोपटाला परतून म्हातारीचा पोपट कोठे मिचकानून बोलला - “वेवा! हो म्हातारी तटपट गेली तर!” यावर पंडिताचा पोपट हावडतोच बोलला-“तवास्तु!”

रागाने म्हातारी लाल झाली! अणू बिडून तिने पिज्जा खायला! पोपट बाहेर पडून उठून जाऊ लागले, तर म्हातारी म्हणाली- जा मरा मेळ्यांनो, मिल्कजळ कुठचे!

सांस्कृतिक पुरस्कार-१९८८

नामाचा खजिना

तो कोण?

प्राचीन काळाची गोष्ट आहे मधुरा नगरीत एक स्वरूप-सुंदर राजवर्तकी रहात असे नगरातील मोठ-मोठे शीर्षकाकार तिच्या घरी येत.

एका राजवर्तकी आपल्या महालाच्या सज्ज्यात उभी होती. एक तरुण भिक्षु राजवर्तकीच्या महालासमोर कोणाशी तरी बोलत बसा होता. नर्तकीने त्या तरुण भिक्षुला पाहिले त्याच रंग-रूप नि बोलण्याची सैली तिला फार आवडली.

त्या रात्री तोच तरुण भिक्षु नर्तकीच्या महाला बाहेर एका वृक्षाखाली विश्रांति घेत होता. नर्तकीने त्याला पाहिले त्या भिक्षुला बोलवण्यासाठी तिने आपल्या एका सेविकेला पाठवले त्याच सेविकेच्या हाती भिक्षुने प्रतिबंध पाठविला-“जरूर येईन, पण इतक्या लवकर माही! जखून ती वेळ आलेकी नाह!”

ही घटना घडून बराच काळ सोडला. त्या नर्तकीवर चोरीचा जाळ आला. तिचे दोन्ही हात कापून तिला मधुरा नगरीच्या बाहेर हाकलून देण्यात आले. या स्थितीत तरुण भिक्षु विचारपूस करण्यासाठी तिच्याजवळ आला तरुण भिक्षुने शोक-विनोद नर्तकीच मस्तक आपल्या मांडीवर बसले नि म्हणाला-“तुझ्या जवळ येणाऱ्या माझी नेळ आला आली आहे” मग त्या युवक भिक्षुने आपल्या अगून बाणीने तिला शान्तबनविली तिच्या मनाला शांतता मिळाली नंतर नर्तकीने शांततापूर्वक प्राण सोडला

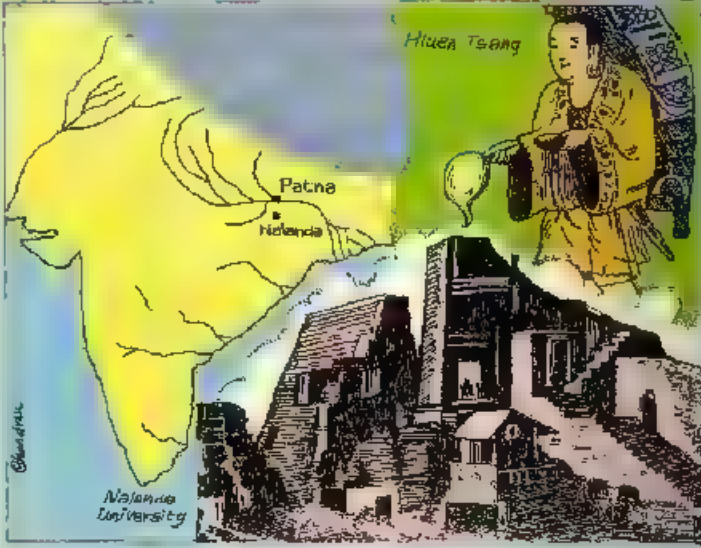
या सुप्रसिद्ध कथेतील तो युवक भिक्षु कोण? हो नर्तकी कोणती?

[पान ३१ पहा]

तुम्हाला माहित आहे?

१. इसवी अन् पूर्वे चीण्या जालकात एका परदेशी यात्रेकऱ्ने चारवाचा बसले केव्हा याणि जे अनुभव आवे ते पुस्तक रूपाचे लिहून ठेवले आहे हा परदेशी कोण?
२. संघाट अनांक-चा एक संदेशवाहक जेव्हा वीसकेत पोचला होता, तेव्हा तेथे कोण राख करीत होता?
३. हा संदेशवाहक कोण? तो कोबत्या साली तेथे पोचला?
४. या संदेशवाहकानंतर जे दुसरा संदेशवाहक श्रीलंकेत पोचला, त्याचं नाव काय होतं?
५. दुसरा संदेशवाहक आपल्या बरोबर जो जनकोण उपहार घेऊन गेला होता तो कोबता?

[पान ३१ पहा]

भारत : तेव्हा आणि आता

नालंदा विश्वविद्यालय

तक्षशिला आणि नालंदा या प्राचीन विश्व विद्यालयांमुळे आपल्या देशाचे नाव जगभर प्रसिद्ध झाले. आजच्या बिहार राज्यातील पाटणा शहराच्या दक्षिण दिशेला ९० कि.मि. अंतरावर इडंडाचे नावाचे एक गाव आहे. इथे प्राचीन नालंदा विश्वविद्यालयाचे अवशेष गहावयास सापडतात.

याच ठिकाणी सिद्धार्थाने आपल्या अहिंसेच्या सिद्धांताचे बरेच दिवस प्रचार केला म्हणून हा प्रदेश फार पवित्र मानला जातो. सम्राट अशोकाने इथे

एक बौद्ध-स्तूप बनविला होता. महावीर काही काळ इथे राहिले होते. दहा हजार विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाची व्यवस्था करणाऱ्या या महाविश्वविद्यालयाची स्थापना कोणी केली हे अजून माहीत झालेले नाही.

सुप्रसिद्ध चीनी प्रवासी ह्यूएन्-त्संगान इसवी सनापूर्वी सातव्या शतकात या विश्वविद्यालयाला भेट दिली. येथील विद्यार्थ्यांची शिस्तप्रियता आणि ज्ञान-लालसा यांची प्रशंसा या प्रवासाने आपल्या पुस्तकात केलेली आहे. याच

शतकाने गुप्त वंशातील सम्राट नरसिंह गुप्त बालादित्याने नालंदा मध्ये एक सुंदर मंदिर बांधले आणि त्या परिसरात बुद्ध मगनांची ८० फुट उंचीची मूर्ति प्रतिष्ठापित केली अस ह्यूएन्-त्संगान लिहिले आहे. ह्यूएन्-त्संगाने जेव्हा या विश्वविद्यालयाला भेट दिली, तेव्हा शिळाभट्ट नावाचे एक महान पवित्र यंत्रीक कुलपति होते.

तिबेट, चीन, इंडोनेशिया या देशातून आणि विशेषतः जावा मारुद्धा देशातून अनेक विद्यार्थी नालंदा विश्वविद्यालयात शिक्षणासाठी येत असत.

या विश्वविद्यालयाचे एक वैशिष्ट्य अस होते की येथील इथ्यालयाचा व्यापक तीन इमारतींभर पसरलेला होता. नि प्रत्येक इमारत नऊ मजल्यांची होती. अस सांगतात की त्या काळी नास्तीन जास्त पुस्तके इथेच उपलब्ध होत.

एवढे मोठे विश्वविद्यालय काळाच्या उदरान कस गडब झाले हे समजत नाही. काही पुराव्यांचे आधारे अस वाटत की हे विश्वविद्यालय भयंकर अग्नि प्रकोपाच्या तडाख्यात सापडले असावे. ही आज कळी लागली असावी? विदेशी व्यापकांनी ते नष्ट केले असाय असाही संभव आहे.

आज नालंदाचे ध्वसावशेष भाव दिसतात आणि आपल्या उज्ज्वल भूत काळाचा जाणवण करून देतात. या ध्वसावशेषात एक विशाल बौद्ध-स्तूप दिसतो. नि त्याच्या मागे झुंटीस पडणाऱे राजगीरचे झोंगर!

सायकलची कथा

सायकल कि मोटर-कार यांपैकी तुम्हाला कोण आवडते? सर्वजण कारच अधिक पसंत करतात. पण सायकलीची ही आपली काही विशेषता आहे. अनुभवी लोक सायकलची वेगळ्या अंतराच्या सफरीसाठी सायकलच उत्तम. आज जगात ८० कोटी सायकली आहेत आणि दररोज सायकलीची वागणी वाहतच आहे. सायकल बरे प्रवास केला की जरीराता जापोयाने प्लायन होतो. सायकलीमुळे आरोग्यास बलाढ्य बनवित होते. नाही गरीब्या रस्त्यावर ही सायकल बघावे चालवता येते. म्हणून वेगळ्या अंतरावर लवकर पोचवणे असेल तेर सर्वात उत्तम सायकलच.

चांदोबाच्या बातम्या

खंडघात प्रचलित इतान

आज ही खंडघातून जडी-शुटी नि पानांचा रस पानेच मोथ म्हुणून उपभोग केला जातो. बर प्राचीन औषधीकडे आज मोठमोठ्या शस्त्र-राष्ट्रीय चिकित्सा-संशोधन कर्षणाच्या संस्थांचे लक्ष आकर्षित होत आहे. आधुनिक चिकित्सा आजकाल फार लक्षणी होत जातली आहे. त्यामुळे सामान्य जनतेला ती पचेल नाही. चिकित्सा शास्त्रातील हळूच घडताना सातता हे पट लागते आहे की जरी या प्राचीन औषधीकडे अलिकडे लोकाने दुर्लक्ष झाले असले, तरी अनेक वेळी हे प्राचीन इतान फार उपयुक्त ठरतात.

साहित्य सोनियाचिया खाणी

१. भारताच्या प्राचीन राजवंशांचे विवरण कोणत्या पुराणात आहे?
२. 'धारे जेव्हा मे अल्ला' या कवितेचा कवि कोण?
३. भारताच्या एका राजनैतिक नेत्याने संभाषण आणि महाभारत सोप्या भाषेत लिहिलेला स्वरूपात लिहिलेला आहे तो नेता कोणता?
४. अंकगणित व बीजगणितावर लिहिलेल्या प्राचीन ग्रंथाचे नाव काय? त्याचा लेखक कोण?
५. इंग्रजी भाषेत किती छंद आहेत?

उत्तरावली

तो कोण ?

उपशृंग, वासवदाता.

मुम्हाला माहीत आहे ?

१. श्रीमद् महाभारत मेघदूत.
२. वेदान्तसिंधु तिसरा भागाचा राजा.
३. अशोकाना मुलगा महेंद्र, इ.पू. २५१ मध्ये.
४. अशोकाना मुलगी संध्या.
५. शोधवृत्त कवय.

साहित्य

१. मत्स्यपुराण
२. मुहम्मद इब्नान
३. सी. राजगोपालाचारी.
४. जीजाबाई शास्त्राचार्य
५. सुमरि १,००,००० शब्द

[प्राचीन अंकगणित]

कृष्णवर्मा राजा अरु साळह राहिला नि दुसऱ्या दिवशी दुपार पर्यंत कौमुदी देशाच्या पुर्वेकडील जंगलात पोचला त्या जंगलात एका ठिकाणी खूप मोठे एक चवनाच साठ त्याला विसले त्या साठालाणी दोन साषानी लपेटलेली एक दमडाची मुर्त त्याला विसली. कृष्णवर्मा लक्षपूर्वक आसपास पाहू लागला

त्याने आपल्या बोड्याला एका बाबुला उभे केले, म्हालातून सलवार काढली आणि त्या भूतिकाडे तो जाऊ लागला. इतक्यात मागून एक लबाबा त्याने एकला- "धाबा!"

आश्चर्याने कृष्णवर्माने मागे वळून पाहिले नुकत्याच मिशा फुटलेल्या एका तरणाट्याने कृष्णवर्माला नमस्कार केला नि तो त्याच्या जवळ आला.

कृष्णवर्माने आश्चर्यचकित होऊन विचारले- "तू कोण?"

यावर नतमस्तक होऊन तो तरुण म्हणाला- "ज्याच्यासाठी तुम्हाला इथे याव लागले, तो तर मी!"

हे उत्तर नि त्याच्यातील स्वराने माझे पाहून कृष्णवर्माने तिला ओळखले, आणि अमळ संख्यपूर्वक विचारले- "राजकुमारी?"

"होय, मीच राजकुमारी ज्योत्स्ना!"

मञ्जुवरील काढलेल्या चित्राच्या साह्याने आपण बरोबर ग्रामस्थान आलात तिसऱ्या परीक्षेत ही असा रीबोन तुम्ही पास झालात आता बला." राजकुमारी म्हणाली

ज्योत्स्ना एका झाडाखाली बसली आपल्या पदरात बांधून ठेवलेले एक जुने लाडपटू तिन काढले. आणि म्हणाली- "माझा तुमच्यावर विश्वास आहे दिलेला शब्द तुम्ही परत घेणार नाही हे मी जाणते.

आनुभवी हावळे

विड्यान् पिड्या आमच्या कुटुंबाची सदसित
ताड-पन्नावर लिहिळला एक ग्रंथ जाहं
त्याचं हे एक मान आहे. याबाबत काही
महत्त्वाचे आपल्याला सांगायचे आहे मला."

आणि पण ज्योत्स्ना पुन सांगू लागली—
"गोष्ट फार जुनी आहे, शंकडो वर्षी-
पूर्वीची आमच्या देशात एक राजा होऊन
गला—हेहयवर्मा तो मोठा वीर-पराक्रमी
होता, नि राजनीतिज्ञ पण! त्याला मंत्र-
तंत्र विद्या ही अवगत होती

दुर्भाग्याची गोष्ट अशी की त्याचा मुलगा
अजेयवर्मानिघाला दूड नि मूर्ख शिरोमणी!
हेहयवर्माला धास्ती वाटू लागली की मोठ्या
परिचयान जो राज्ये आणि संपत्ति त्याने

मिळविली, मुलाच्या राज्यात ती सर्व नष्ट
होणार! म्हणून त्याने बरीच संपत्ति व मंत्र-
तंत्रवार एका सुरक्षित जागी लपवून ठेवली
जाई जिबळ्या आपल्या गुरूच्या मद्यतीने
त्याने त्या ठिकाणी जादूचा पहारा ठेवला

पण त्या पहाऱ्या बाबत अपघात ती
संपत्ति परत मिळविण्याचं रहस्य त्याने
कोणालाही सांगितले नाही तरी पण या
सर्व गोष्टींची माहिती या तरुणबाबत
लिहिळेली आहे ती अशी—'सर्व संपत्ति
मी कौमुदी देशाच्या पूर्वेकडे लपवून
ठेवलेली आहे संपत्ती लपेटलेल्या दगडाच्या
मूर्तीपेठ्या वी जागा जोडलेला बईल ती
अपार संपत्ति नि मंत्र-खड्ग मिळविण्यासाठी
मी योजलेला जादूचा पहारा हटवून त्या
जागी पांघरण्यासाठी मंत्र-तंत्राचे ज्ञान
अज्ञण्याची मूर्खता आवश्यकता नाही फक्त
चिंतनशक्ति नि कुशाग्र बुद्धि असली म्हणजे
वस साहसी, बुद्धिमान आणि धार्मिक
वृत्तीच्या माणसाला ही सर्व संपत्ति प्राप्त
करण सहज शक्य-आहे!' आमच्या बंबाचा
असा नियम आहे की हे ताड-पन्न कंवल
राजानच वाचाव

हेहयवर्माला जे अग्रे दाटत होत ते
बरोबरच ठरले अजयवर्मा आणि नंतरच्या
राजांनी फारच गरधानपण राज्ये काळवंडं
त्यामुळे मांडजिक राजे बंडखोर बनले

त्यांनी आपल स्वतंत्र्य घांपित केल. एवढेच
नाही तर काही राजांनी कौमुदी देशाच्या
काही भागावर हल्ला करून ते भाग
आपल्या राज्यात सामिल केले हेहयवर्माने
आपली सारी संपत्ति मोठ्या रहस्यपूर्ण
पद्धतीने लपवून ठेवली होती, त्यामुळे
तोबाबत थोडे कुणांना काही कळू पावले
नाही. आमच्याच बंधातील दोन-तीन
राजांनी ही संपत्ति मिळविण्याचा प्रयत्न
केला, पण त्यांना काही मिळू शकले नाही
सापत्ती वेढलेली ही मूर्ति दूर हटविण्याचा
काही राजांनी प्रयत्न केला त्यांची कल्पना
होती की खाली एकादा भुयारी समं बसेल
पण ही मूर्ति एक इंच भर इकड-तिकडे
सारण्याचे त्यांना जमले नाही.

माझ्या बडिलीला मुलगा मन्हाला,
मीच त्याची एकुलती एक मुलगी. म्हणून हे
ताड-पन्न वाचण्याची मला सवि मिळाली.
ते वाचून मी ही इथे आले, ही सर्व मूर्ति
पाहिली. कला सयजत नव्हती की हा साजना
कसा मिळवावा.

तुमची योग्यता नि वितन-शक्ति
लक्षात घेऊन माझा तुमच्याकरील विश्वास
पक्का झाला. माझी खात्री आहे की हे
अशक्य काम तुम्ही घडवू करू शकाल!
क्षिति मिळेल न मिळेल, पण माझी इच्छा
आहे की ते मंत्र-खड्ग तुम्हाला मिळावे.

म्हणून माझ लग्न जव्हा राजनेतिक समस्या
झाली, तेव्हा मी तिला तीन परीक्षांच्या
स्वरूपात बदलून टाकले आणि या भजुपेवर
ती निष्ठाकित केली जेव्हा बाईया हेरांनी
मला सांगितलं की तुम्ही एकदंघ घोडाघावर
बसून इकड निघालात, तेव्हा मला वाटलं
की आपल्याला रहस्य समजलं आहे. तुम्ही
कोणत्याही संकटात पळू नये असे वाहन हे
मला आपले कर्तव्य आहे असे वाटलं.
म्हणून मी आपल्या मागीमाग निघाले
जादूने भरलेली ही समस्या आहे कोणास
ठाऊक पुढे जाणारी काय काय वाटून
ठेवले! धावा या शेंवटच्या क्षणी मला वाटू
लागले की मी तुम्हाला प्रोत्साहन देऊन

एकाच्या अज्ञान संकटाशी होर बायला कावीत आहे." कृष्णवर्माला हे सर्व सांगत असताना ज्योत्स्ना भवभूत झालेली विसत होती

ही गोष्ट ऐकून कृष्णवर्मा हसला ज्योत्स्नाला लहान सांगितले— "वस वस राजकुमारी, या खचित्यावर जाऊना पहारा असला, तरी तो मिळविण्यासाठी जाऊ विध्वंस ज्ञान आवश्यक नाही हे हेतुवधर्मन स्पष्टपणे सुचविले आहे न? ते तू विसरत आहेस, आनंदनक्षीत विष्णूचे काहीच कारण मला तरी दिसत नाही पू अकारण काळजी करीत आहेस. मी प्रयत्न अवश्य करीन माझी विचार शक्ति आणि शारीरिक बलाचा मी संपूर्ण उपयोग केल्यावर मला

मिळो वा न मिळो, मला याची पर्वा नाही चल " कृष्णवर्मा सारांनी वेढलेल्या त्या मूर्तीजवळ बेला आणि बारकाईने तिचे निरीक्षण करू लागला

बोळा वेळ मूर्तीचे निरीक्षण केल्यावर कृष्णवर्मा एकदम म्हणाला— "ज्योत्स्ना, वस, या इथे वस बरं!" मूर्तीच्या वरच्या भागात जिथे त्या तापाच्या जोडप्याचे फण एकमेकांसमोर आले होते, त्या जागी तो पहात होता. ज्योत्स्नाचे पण पाहिले. तिथं मधली दोन इंचांची बाग विशेष उभारलेली विसत होती.

"होय, याच जागेत काही तरी निराश असले पाहिजे जरूर!" ज्योत्स्ना म्हणाली कृष्णवर्मा म्हणाला— "नि सशय! इथे थोडा प्रयत्न करून पाहिला पाहिजे त्याने ज्योत्स्नाला जरा बाजूला व्हायला सांगितले हातात धनुष्यबाण घेऊन, बाणाचा अमा तम धरला की बाण बरोबर त्या बोल जायच्या मध्यावर जाऊन लागला त्यात बाण सोडला नि तो ठीक आपल्या लक्ष्यावर जाऊन आपडला

पुनः त्याच जागेने तिथं प्रखर प्रकाश पसरला. एक भयानक आवाज ऐकू आला सर्पानी लपेटलेली ती मूर्ति एकदम अदृश्य झाली. तिथे एक भुयार दृष्टीस पडल अगत उत्तरणाच्या पायऱ्या तिसू लागल्या

चांदोबा

जसा रीतीने कृष्णवर्माचा प्रयत्न जाता यक्षस्त्री झाला होता. या यक्षामुळे दोघांना ही अत्यंत आनंद झाला. पुढे कृष्णवर्मा नि माग ज्योत्स्ना असे दोघे जण त्या भुयारात उतरून गेले. पायऱ्या उतरून गेल्यावर एक अर्ध वाट विसली त्यांना त्या रस्त्याने पुढे गेल्यावर कृष्णवर्मा आणि ज्योत्स्ना एका खुल्या मैदानात पोचले

त्या मैदानाच्या मध्यभागी एक सरोवर होत त्या सरोवरात सर्वत्र सुवर्ण-कनक विखुरलेली होती. आसपासचा सर्व परिसर मोठा नयनरम्य विसत होता. तळावाच्या मध्यभागी एका रवेतकनक कुठलेलं होतं सरोवराच्या उजव्या बाजूला एक विमाल दृश होता. या दृशाच्या चौफेर एक दगडी चबुतरा बांधलेला होता. या चबुतर्यावर दोन कळ्या ठेवलेले होते आणि त्यांच्यावर जाकण घासलेली होती.

हे सर्व पाहून ज्योत्स्ना म्हणाली— "असं वाटत की इथे ही काही रहस्य लपलेलं आहे!"

कृष्णवर्मा म्हणाला— "मला ही जसच वाटतंय. अभूतपूर्व वस्तु सहज बऱ्या हातीं छद्मलील!" बोळा विचार करून तो पुन्हा म्हणाला— "कदाचित् ही गोष्टाची कमळ असतील. धन-संपत्तिचा लजिना! ते ज्वेत-कनक असेल जादूची तळवार!

धांदोबा

तिथेपर्यंत कसं पोवायचं याचं रहस्य या कळपांत लपवून ठेवलेलं असेल हेतुवधर्मने!"

मग तो सरळ त्या शाळापाशी गेला दोन्ही कळ्यांची जाकण त्याने उचलली एका कळ्यात निरनिराळी रंगादिष्ट पथराजं भरलेली होती, त्यांचा सुवास दाचलेलं होता वासावरणात! दुसऱ्या कळ्यात तांदूळ भरलेलं होते

कृष्णवर्माने त्या दोन्ही कळ्यांकडे पाहिले अगळे विचार केला नि तो शाळाच्या मागे गेला. तिथे त्याला दिसल्या दोन चुली दोन थोडी नि दोन लाकडं! ज्योत्स्नाकड वळून तो म्हणाला— "पाहिलंस ना! जजिम्यासाठी जे इथे येतील, त्यांच्या

धर

बुद्धीची ही खास परीक्षा आहे. जन्मेच्छेचीच्या ठिकाणी मेल म्हणजे शिजवून तयार ठेवलेलं अन्न खाऊ नये" मग तांबूळ सरलेला कलश हानात घेऊन तो सरोवराकडे निघाला. कलश आपल्या हाती सावर ज्योत्स्ना म्हणाली—"मला चा तो. मी तांबूळ घुसून आणते"

पण कृष्णवर्माने हे काम तिला सोपविलं नाही.

"नाही, हे काम सोप करीत वा सरोवरात ही काही रहस्य लपल असण्याची शक्यता आहे. तु इथच थांब." असं सांगून कृष्णवर्माने एक आणखी रिकाम भांड आपल्या हातात घेऊन आणि तो सरोवर

कडे निघाला. रिकाम्या भांड्यात त्याने सरोवरातील पाणी घेतलं नि त्या पाण्यानं तांबूळ बुण्याला प्रयत्न तो करू लागला.

पण पाहता पाहता तांबूळाचा स्पर्श होताच पाणी गरम होऊ लागलं. तांबूळा-सरोवर संपूर्ण भांड असं काही गरम शाळ की ते प्रकट ठंवरणं हो पठिन झालं. अशा स्थितीत कृष्णवर्माने ते भांडं विसं सोडून सरोवरात

भांडं जस सरोवरात पडलं लग्न ते जाडूचं सरोवर अदृश्य झालं. तिचे हिरे-मोत्यांच्या राणी किंवा लांबल्या. ज्योत्स्ना नि कृष्णवर्मा आश्चर्य आणि आनंदाने त्या घटनेचीकडे पाहू लागले. एकदा त्यांना जाडूच्या तलवारीचो बाळवाग झाली, कारण ती तिथे विसरत नव्हती आता खजिना सापडल्याचा आनंद संपुष्टात आला नि ते दोघे ही जाडूची तलवार शोधू लागले.

फार शोध न करता, त्या रस्त-राशीत त्यांना चमकती कसळ दिसली. पण ही बहुधा जाडूची तलवार नसावी.

ज्योत्स्ना म्हणाली—"माझा धर्म स्वर्ण-कसळाच्या हिरे-मोत्यांच्या राशी आवण वसवू शकलो, माझा या श्वेत-कसळातून जाडूची तलवार कधी बरे काढता येईल?"

कृष्णवर्माने या प्रश्नाकं काही उत्तर दिलं नाही. तो त्या श्वेत कसळाजवळ

गला हानात घेतून कसळ त्याने जेवरात उपटल. ते पुरे शाळ अदृश्य नि तिथे एक राखत दिसू लागला.

कृष्णवर्मा आणि ज्योत्स्ना तलवारीच्या एवजी राक्षसाला पाहून आश्चर्यचकित झाले. राक्षसान विकट हास्य करीत प्रश्न विचारला-"राजकुमार, तुला खजिना तर मिळाला! तो नऊन जाण्याच टाकून मला अशा रीतीत मोलवण्यात काय बरे तुला उद्देश आहे?"

कृष्णवर्मानं गंभीरपणे राक्षसाला सांगितलं "मी जरा थनलोमी राजकुमार असलो तर याक्याकडे तू नुसळपणे पहाणं योग्यच होवं. पण मी तसा नाही. मी संपत्तिसाठी मरणारा कोणी माणूस नाही. मी जाडूची अदभुत तलवार मला पाहिलं, आणि मी ती प्राप्त केल्याशिवाय राहणार नाही"

हे बोलण ऐकून राक्षस हास्य राखत म्हणाला-"खीम आणि स्वाय या काही वाईट गोष्टी नाहीत. त्या माणसान प्रगति घडवून आणतात राजधर्म जाणणाऱ्या सर्वोत्तम माणसाकडच ती तलवार मिळू शकेल. मुढाच्या वेळी उपयोगी प्रडणाऱ्या त्या नुसळवारीत अशी काय विशेषता आहे? पेशाने मिळत नाही तस काय आहे या जगात? माझ ऐकशील तर खजिना च नि व्याख्या वाढेने परत जा"

कृष्णवर्मानं पंद-रिमल केल आणि म्हणाला-"तुस म्हणणं मला मुळीच पटत नाही जरा नीट ऐक माझ्या उत्तरांतून मी राजधर्मच निभावीत असल्याचं तुझ्या सहात नाहीं झालं? प्रगति होते सतत परिश्रम करण्याने जन संपत्तीने नव्हे या सर्वत्र पसरलेल्या निसर्गा द्वारे परमेश्वरानं घडविल्या आवश्यक ते अन्न नि पाणी दिलेले आहे जेव्हा निसर्ग अध-पाणी रंगार नाही, तेव्हा वेडंघामारले लोक ज्या संपत्तीच्या मार्गं लागतात ती संपत्ति माणसाची तहान-भूक भाषवू शकेल का? म्हणून निसर्गातील हा मूळ श्रोत कायम ठरण, सक्षम माणसांच्या तानहीतून बुर्चलांना

वाचवण हाच तर राजघरम नाही का? दुष्ट शक्तीपासून जनतेच रक्षण करणं हाच राजाचा धर्म. म्हणूनच राजाला बंड-बमन नीतीचा अवलंब कराना लागतो म्हणून राजाला आपल्या कर्तव्याचे पालन करण्यासाठी तलवारीचाच अधिक उपयोग आहे.”

कृष्णवर्माचे दुर्भार ऐकून राक्षसांच्या मनात त्याचाबद्दल आदर निर्माण झाला. त्याला नमस्कार करून राक्षस म्हणाला- “राजकुमार तुझ्यासारख्या सर्वोत्तम व वार्षिक प्रवृत्तीच्या माणसाची मी अनेक दिवस वाढ पहात आहे. ही वे अवमुत महिमावाली मजबूत जादूची तलवार! या तलवारीचं नाव बन्दहास’ राक्षसाने हुबेत हात फिरवला आणि आपल्या हातात आलली तलवार कृष्णवर्माला दिली मग त्याने कृष्णवर्माला सांगितलं-“राजकुमार, ज्याच्या हातात ही जादूची तलवार झेल, त्याचा कधी ही पराजय होणार नाही ही जादूची तलवार आणि अपार क्षमतेची माझ्या सहाय्याने तू आपल्या प्रजेला सुखी कर.”

एवढे सांगून राक्षस अदृश्य झाला ज्योत्स्नाच्या हाती ही तलवार देण्यासाठी हात पुढे करीत कृष्णवर्मा म्हणाला- “ज्योत्स्ना तुमची तिसरी पत्नीही ही संपत्ती आहे. तुम्हाला कथांच्या पूर्वेच्या अपूर्व ठंढा असलेली ही तलवार राहू वे तुम्हाला हाती. वं ही!”

पण ज्योत्स्नाने तलवार आपल्या हातात घेतली नाही. गोड हसत ती कृष्णवर्माला म्हणाली-“हे पहा, परीक्षेत उत्तीर्ण होऊन जो पुरस्कार तुम्हाला मिळाला आहे, त्याच्यावर फक्त तुमचाने अधिकार आहे. त्या अधिकारावर मी का बरे आक्रमण कराये?”

कृष्णवर्मा पण संतोषपूर्वक हसला दोघं ही राजधानीत परत आलं. तन्मूकाले राजाने आपल्या मुलीच्या तोंडून सर्व हकीगत कौतुकाने ऐकली ति ती अस्वंत प्रसन्न झाला स्वकरच एका शुभहृतावर ज्योत्स्ना नि कृष्णवर्मा बांधा जिवाह-समारंभ मोठ्या थाटात सजरा झाला

श्रीमन्निराधवा इतिहास

त्या रात्री संधि मिळताने ललिताने आपल्या बघिल्ल्या सांगून टाकल की आपल्या पत्नीची लेण्यांतील परमेश्वराला एका पाहण्याची इच्छा आहे

विश्वावसुनं अशक्त रागाने मुलीकड पाहिले, पण तो काही बोलला मात्र नाही.

ललित थोडा वेळ काही बोलली नाही, मग म्हणाली-“पिताजी, मी आपली एकुलती एक मुली आहे ना! ज्या परमेश्वराची तुम्ही पूजा करीत आहात, तुमच्या नंतर ती पूजा कोण करणार बरे? आपला जावई असण्यामुळे ती जबाबदारी निरापत्तीची नाही का? असं मसेल तर माझ्या पतीला त्या परमेश्वराचं दर्शन घडवण्यात चूक काय आहे?”

विश्वावसुने विचारलं-“मुली, तुम्हा नवरा आपल्या नरोन्नर या जंगलात कामगना राहिल अशा तुला विश्वास वाटतो?”

‘पिताजी, जर तुम्ही त्याला आपला मुलगा मानला आणि त्याच्यावर प्रेम केला तर तो इथं न राहता कोठे बरं जाईल?’ ललिताने बघिल्ल्या विचारलं.

मुलीच्या डोक्यावर घेवाने हार फिरवीत विश्वावसु म्हणाला-“असं बघ, विश्वापती इथल्या पेक्षा निराळ बरतावरण, आचार-व्यवहार नि संस्कृतीत वाढला आहे हे तू जाणतेबघ. ठीक आहे तुम्हाला सल्लोकासाठी की तुम्ही ही इच्छा पूर्ण करीत”

परमेश्वराच्या पूजेची जबाबदारी दुसऱ्या कोणावर सोपवण्याच्या वेळीच त्या लोकांचा

रस्ता कुणाला हाक्षवण शक्य होत तोपर्यंत तो गुप्त ठेवण्याचा एक नियम होता. या नियमाच उल्लंघन करणं बोम्ब नाही म्हणून विस्वावसूने सांगितलं की विद्यापतीच्या डोळ्यांवर एक पट्टी बांधण्यात येईल. विद्यापतीने ही अट मान्य केली.

दुसऱ्या दिवशी नेहमी प्रमाणे विस्वावसू सुपोंक्यापुर्वी एक तास आंघोण्याकून उठला आणि तयार झाला. नंतर विद्यापतीच्या डोळ्यांवर एक काळी पट्टी बांधली आणि त्याचा उजवा हात पकडून त्याला रस्ता माहीत न होईल अशा रीतीने विस्वावसू लंप्याकडे जायला निघाला.

विद्यापतीने अगोदरच आपल्या बाबा हातच्या मुठीत बोडी मोहरी घेतली होती.

ती रस्त्यात बोडी टाकत तो चालू लागला. अशा रीतीने लंप्याच्या रस्त्यावर विद्यापतीने तबेल बोडी मोडी मोहरी विखरून टाकली. एका ठिकाणी विस्वावसू यांचला त्यानं विद्यापतीचा सांगितलं-“वापण लंप्यापाशी पोचलो आहोत आता. अमळ बाकून लंप्यात प्रवेश करावाचं हं. चल” आज गेम्मावर विस्वानसूने विद्यापतीच्या डोळ्यां- बरीक पट्टी सोडून टाकली.

विद्यापतीने डोळं उघडून पाहिलं. चारी बाजूंना बंधारच अवार! हळू हळू बोळ विसू लागलं. अस्पष्ट! लंप्याच्या मध्यभागी एक दगडाच्या चौथरा होता. त्यावर विद्या- पतीची वृष्टि पडली. विस्वावसूने त्या चौथऱ्यावर काही फुलं वाहिली.

एकदम त्या लंप्यात निळ्या रंगाचा प्रकाश पसरू लागला. डोळ्यांच जेळात बांतरी भाजण्याच्या ओडण्याचो प्रतिमा विद्यापतीला तिथं दिसली, आनंद आणि आश्चर्याने विद्यापती बावविहल झाला. त्याच्या तोंडातून शब्द उमटला-‘वाहवा!’

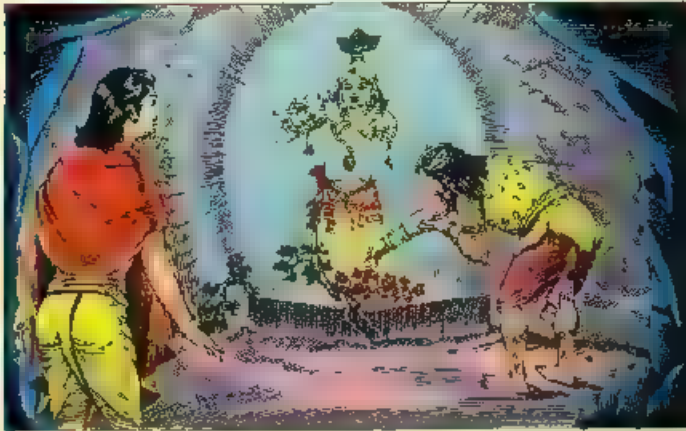
विस्वावसूने विद्यापतीच्या पाठीवर हात ठेवीत विचारलं-“काय झालं बेरा!” जेता विद्यापति धुडीवर आला, पण काही बोलला मात्र नाही. गप्पच राहिला.

विस्वावसूच्या लक्षात आलं की आपल्या भावोद्गाराचं कारण विद्यापती सांगू शकिली नाही म्हणून विस्वावसूने पुन्हा आपला घस्न विचारला. मुळेपर्यंत येताना विद्यापतीच्या डोळ्यांवर जखी पट्टी बांधली

होवी तरी विस्वावसूने पुन्हा पट्टी बांधली. पतीला पाहूनच ललितान विचारलं- “काय विलाळ चुकल्या मुद्देत?”

विद्यापति कुत्राने म्हणाला-“सर्वत्र अपार पसरलल्या मुद्देत मला काय दिसणार? मी काहीच विशेष अस पाहिल नाही

मुद्देत जे अलौकिक नि अद्भुत दृश्य त्याने पाहिलं होतं त्या नाबत आपली पत्नी ललित हिच्याशी बोलणं विद्यापतीला इष्ट वाटलं नाही. ते दृश्य आपल्या मनात साठवून ठेवणं ही त्याला मांडणा कष्टाच झालं. अशा विशेष परिस्थितीचा अनुभव अवून पर्यंत कधी त्याला आलला नव्हता. इन्द्रवुन्न म्हााराजांनी ऐषी प्रेरणेनं आली पिढ्यांच्याकल्याणासाठी एक महत्कार्य

वगिकारलं आणि एक मोठी जबाबदारी माझ्या वर सोपविली. महाराजांच्या आज्ञेवरून एक दैवी कार्य संपन्न करव्यासाठी मी स्वतः निघालो होतो, पण वाटेत बांबको नि ललितेश्वरी लयन केले म्हणून गुहेतील अनुभवाभावात ललितेश्वरी बोलल्याऐवजी कोपवलेले कार्यपूर्ण करणं अधिक महत्वाचे— पिछापतीच्या जगात वसे काही विचार आले.

हे रहस्य ललितेश्वरी सांगितले, तर कदाचित् वापली समस्या नवकर सुटेल असे पिछापतीला वाटले. दिव्यापतीच्या मूर्तीची पूजा करीत जाहे ती श्रीकृष्णाची आहे हे पिछापतीला समजलं. स्थान बेत केला की

ही श्रीकृष्णाची मूर्ती घेऊन राजधानीला जायचं. लगेच त्याच्या मनात आणखी ही एक विचार आला की ज्या विस्वासाने आपणावर इतका विश्वास ठेवला, त्याच्याशी ही प्रतारणा तर नाही ना होणार? असा झुष्टपणा करत होय होईल का?

ज्या रीतीनं पिछापती धर्म-अधर्म नि बर-वाईट साबाबत बराच वेळ विचार करीत राहिला. एक विचार त्याच्या मनात आला ही भाळा की विष्णूवसुने सरोसरीच त्याच्यावर विस्वास ठेवलाच नव्हता. अन्यथा गुहेपर्यंत जाण्यासाठी त्याच्या कोळ्यांवर पट्टी बांधण्यात आली नसती. असं मसेल तर गुहेतून परमेश्वराची मूर्ति घेऊन जाण्यात अधर्म कसला?

याप्रमाणे दिवस वर पिछापती विचार करीत राहिला. कदात ती थोडा संचिंत ही होता. याच विचारांनी त्याला रात्री सोप ही येईना. बण केवळ विचार करीत राहून समस्या कोळ्याच सुटतात?

पिछापती मध्ये झालेला बदल पाहून ललितेश्वरी उदाह झाली. पिछापतीच्या उदासतेचं कारण काय असतं याबाबत ती विचार करू लागली. त्याचं मन सहारातल्या मुल सोयीकडे अधिक आकर्षित होत आहे का? आपल्याशी विवाह करून त्याला परचापाप तर झालेला नाही? खरी

गोष्ट जाणून घेण्यासाठी एक दिवशी ललिताने विद्यापतीला विचारले—“नाथ आपण का बरे असे दुःखी-कष्टी आहात?”

“सहस्रांतीस मुक्त सोयी इथं नाहीत याचं मला बरा ही दुःख नाही. राजधानीत राहणाऱ्या आपल्या आई-वडिलांना सोडून मी इथ आलो. आता बरेच दिवस झाले माझ्याबद्दल काही वार्ता न कळल्यामुळे ते काळजी करीत असतील. घुलगा या तारयानं माझं कर्तव्य नाही का की एकदा जाऊन आपल्या वडे आई-वडिलांची खबर घ्यावी? तुला सोडून जाणं ही अला भावत नाही बरं, तुला घेऊन गेलो तर तेथील सर्व लोक मोठ्या विचित्रपणे तुझ्याकडे पाहतील !

आणि शिवाय तुझ्यावर एवढं प्रेम करणारे तुझे बडीस तुझ्या विरहाने येथे सुखाने राहू शकतील का ?” विद्यापतीने विचारले.

ललित म्हणाली— जोपर्यंत माझ्यावर तुमचं प्रेम आहे, तोपर्यंत मला कसली ही काळजी नाही. लोक माझ्याविषयी काय म्हणतील—याची मला पर्वा नाही.” थोडा वेळ गप्प राहून डोळे पुसित ललिताने सांगू लागली—“माझी तुमच्या बरोबर घेण्याची रूप इच्छा आहे, पण आले तर वडिलांची देखरेख कोण करणार याचीच मला काळजी लागून राहिली आहे.”

“तुला काळजी वाटणे माहजिकच आहे. वडिलांना असं एकटं सोडून तू माझ्या बरोबर येणं योग्य होणार नाही. म्हणून मी इथच रहा. तू परवानगी दिलोस तर मी आपल्या आई-वडिलांची एकदा भेट घेऊ इच्छितो. मी ठवकरच परत येईन यावानत तुला खंका मको.” विद्यापतीने आश्वासन दिले.

आपला उबास चेहरा वर करीत ललिताने विचारले—“सरंच ? तुम्ही नक्की परत याल ?”

“तुला टाकून मी एकदा कसा राहू शकेन ?” विद्यापति म्हणाला, ललिताला आश्वासन मिळालं.

“असं असेल तर तुम्ही वाऊ मक्ता ठवकर परत यायचं ह. माझ्या सासू सासल्यांना आपण सांगा की त्यांचे आशीर्वाद प्राप्त करण्याच्या शुभ दिवसाची मी वाढ पहाय आहे.” ललिताने विचवणी केली.

आपल्या पतीच्या इच्छेबाबत ललिताने वडिलांशी बोलणे केले. विश्वावसून ही त्याला आपली संमति दिली.

विश्वावसूला विद्यापतीचे हे विचार योग्यच वाटले. जावयाच्या परतीच्या प्रवासासाठी एक छान घोडा सजविण्यात आला.

विद्यावसु आणि ललित यांचा निरोप घेऊन विद्यापति घोड्यावर बसला नि राजधानीकडे निघाला. ललिताने साधु तपस्यांनी विद्यापतीला रवाना केले.

काही दिवसांपूर्वी गृहेकडे जाताना गुप्त रीतीनं जी मोहरी विद्यापति रस्त्यात टाकत गेला, ती त्या त्या ठिकाणी आता उगवून आली होती. त्या क्षणाच्या साक्षाने लेण्यांना रस्ता निघापतीला स्वच्छ विसला.

आणि तो सहज त्या गृहेकडून पोचू नकाला गृहेच्या प्रवेशद्वारी मोठमोठे दगड ठेवलेले होते.

विद्यापति पोचल्यावरून साली उतरला. अखेर सावधपणे त्याने गृहेत प्रवेश केला मनातल्या मनात त्याने परमेश्वराची कर्मा याचना केली—“ममवन्, आपणावर संपूर्ण विश्वास ठेवून मला जे श्रेष्ठ वाटतं ते कर्तव्य मी करणार आहे. काही अडथळा घडला तर आपणच मला क्षमा करायची ! दुसरे कोण माझे संरक्षण करणार ?” नंतर दगडो चौंरंगावर ठेवलेली ती छोटी बगडी मूर्त त्याने आपल्या हातात उचलली आणि आपल्या डोळ्यांनी तिला स्पर्श केला. थग ती मूर्त आपल्या पिसवीत घालून तो गृहेच्या बाहेर आला नि घोड्यावर स्वार झाला.

विद्यापतीला राजधानीचा रस्ता बरोबर माहीत नव्हता. तरी पण परमेश्वरावर विश्वास ठेवून त्याने घोड्याला टाक दिली. विद्यापतीला बरोबर घेऊन थोड्या दौड लागला. (पुढील अर्कात संपात)

चाणाक्षपणा

विजयपुरीच्या बरवाडसला रामदेव, मोठा जाहंगार होता. आणि त्याचबरोबर चाणाक्षही होता तो! एका राजाने राज्यपाण्यातील अंभी बसवल्या प्रसंगाने आमोचन केले सवें नवनेमही सर्व पहाण्याची संधि मिळाल्याच! आगन्तूक सुरुता याचा मज्जी त्याची बळका होती. रामदेवही आपला मित्र हरीश यांना घेऊन ते प्रवर्जन पदालना गेला.

तेथील पहारेकन्यांची नजर चुकवून हरीशने हळूच एक भवकाळ होऊ आपल्या खाशात टाकला. पण हरीशच्या नजरेतून हा प्रकार गुटला नाही. तो ते पाहून मनाने चांगलाच चरकला! जोरी उघडकीस आणाची तर प्रिय मित्र कीर्त जाणार! अशा ऐन मोक्षोपर रामदेवची बुद्धि मोठ्या चाणाक्षपणे काम करी, त्याबद्दलच तो खूप प्रसिद्ध होता.

दरदारी जाहंगार रामदेवने प्रदक्षेन पहाभला लोकाना आह्वान करून म्हणजे- "माईबावो! मी आता तुम्हाला एक जादू करून दाखवतो पहा मी मातुन एक बबलाख होऊ नाहीस करून आपल्या भिलाख्या खाशातून बाहेर काढून दाखवतो!" इतके बोलून त्याने आपला हात हवेतून एकदा किरकल्यासारखा केला आणि आपला दोस्त हरीश याच्या खाशातून होऊ बाहेर काढला! लोकानीही चकित होऊन टाळ्या वाजवल्या.

दोस्त हरीशने तर हरलेने शाणी-भाजी झाले! पण चाणाक्षपणाने रामदेवने ज्या खत्रीने आपल्याला बाचवले, ते पाहून त्याने मनातल्या मनाने रामदेवची खूप तारीफही केली.

म्हातारीची ह्मारी

खूप जुनी गोष्ट आहे. ग्रीस देशात एक म्हातारा-म्हातारी रहात असत. एके दिवशी म्हातारा आपल्या बायकोला म्हाणाला- "अग, आज पंचांची पार करण आहे. आपली गाब बाजारात विकून घे. मीच गेलो असतो, पण आज्ञा पाय लवकला आहे, कालता नाही बंगार मला."

गाय हाकत हाकत म्हातारी निघाली बाजाराकडे. रस्त्यात म्हातारीला तीन थोरानी हेरले, गाय खूपच आवडली त्यांना! म्हातारी गाब विकायला चाकली आहे हे ही तालेल त्यांनी आता ती गाय स्वस्तात कशी मिळवायची याबद्दल एक योजना बनवली थोरानी.

त्यातल्या एकजण म्हातारीला हाडून म्हाणाला "भाजी, ही बकरी विकायलाच चाकली आहे ना?"

"अरे वेडा कुठला! समोर गाय दिवते आहे, अन् बकरी म्हणतोस तिला?" त्याच्यावर रागावत म्हातारी म्हाणाली चौराने डोळे बोकून चौकून साफ केव्हासारखे करून गायीकडे तीन-चारदा बारकाईने पाहिले; आणि पुन्हा म्हणजे- "भाजी, रामाची शपथ! मी सोदं नाही बोलत! ही तर बकरीच आहे. तीस रुपयाला बायको असली तर बधा, मीच घडून विकत हो."

म्हातारी पुढे निघाली, तेव्हा पाळी पाळीन दुसऱ्या व तिसऱ्या थोरानी ही तिला पाठले गायीला बकरी म्हणून त्यांनी म्हातारीशी सोदा कश्याचा वाट वातला. म्हातारीचा आपल्याबद्दल विद्वान उडाला.

म्हातारीने अद्या तऱ्हेने गाय बकरीच्या किमतीत विकून टाकली अन् घरी जाऊन

म्हाताच्या सवण्यापुढे सगळा पांढरा बाबला. विन्हीवडल्या चोरांचं वर्णनही तिने अगदी बरोबर सांगितलं, त्याबद्दल तीही ठक बापल्या शेजारच्याच गावचे आहेत. हे म्हाताच्याने बरोबर ओळखले. म्हातारा बायकोला म्हणाला- 'म्हायचं ते खाल, तू जाता काळजी करू नकोस. पुढचं सगळं मी घेतो सभाळून'

म्हातारा नंतर बाहेर गेला एकाच प्रकारचे दिवंगारे दोन सडे तो जागरातून वळत आला. एक ससा त्याने घरात टोपल्याखाली झाकून ठेवला, आणि दुसरा ससा बाणखी एका टोपल्यात घालून बरोबर घेऊन तो बाहेर पडला. जाताना

बायकोला त्याने सांगितलं- 'अग आज आपल्याकडे जेवायला पाहणें येतील पुरणाच्या पोळ्या, बदकाचं तळलेलं मांस आणि भजी असं स्वयंपाक तयार ठेव घरी परत आल्याबरोबर मी पुला विचारीन कि आज स्वयंपाक काय काय केला आहेस? तेव्हा तू लगेच उत्तर दे, की ससाहानी तुम्ही निरोप दिल्याप्रमाणे सर्व तयार आहे.' म्हातारीला नोट सर्व समजावून सांगून म्हातारा निघून गेला.

तो जेव्हा शेजारच्या गावी पोचला तेव्हा ते तिथेही चोर त्याला गुस्पात दिवले. तिथेही खूप पिळग तर शोधले होते. म्हाताच्याला पाहून त्यांनी ओळखलं आणि घट्टा करण्याच्या मुरात म्हणू लागले- 'अरे म्हाताच्या, तुझ्या बायकोला माय आणि बकरी घाल्यायला फारकही समजत नाही बरं का!'

'अरे काय करू मुलांनो! तिचं तर अलिकडे डोकच फिरलंय जसं काही! हौ, पण स्वयंपाक माण अबूनही सकास बनवते हं ती!' म्हाताण म्हणाला.

'चला, वेवढं तरी चांगलं आहे ना!'

एक चोर म्हणाला काहीनरी विचारात पदल्यासारखे करीत म्हातारा स्वतःचीच बोळू लागला- 'आज काय बरं स्वयंपाक करायला

कळवावं? हौ भजी, पुरणाच्या पोळ्या जन् बदकाच तळलेलं मांस ना! काय मजा वेईल जेवायला!' नंतर टोपल्यातून ससा बाहेर काढून तो त्याला म्हणाला- 'हे बच ससा, कचकर घरी जा जन् भाकिकिणीला मांग की, आज पुरणपोळी, भजी आणि तळलेलं बदकाचं मांस तयार ठेव.' ससाला असा निरोप सांगून म्हाताच्याने खाला सोडून दिले

बापरे! दगाटण उडपा भारत क्षणाधीत मसा तिघून नाहीसा झाला! ते पाहून चोर तट दचकलच! एकाने म्हाताच्याला विचारलं 'तो ससा काय खरोखरच तुझ्या घरी जाऊन म्हातारीला निरोप देईल?'

'हौ, हौ! देईल तर! इतकासा छोटा होता ना, तेव्हापासून माझ्या अंगासांघावरच वाढला आहे तो! असली सगळी कामं तर तीन करतो ना रोजच्या रोज! आज तुम्ही तिघंही चला माझ्याबरोबर, आम्हाच्या घरी जेवा आज म्हणवं कळेल तुम्हाला मी म्हणतो ते बरोबर आहे की नाही. मग तर वसेल दिवसास? चला तर!' म्हाताच्याने साग्रहच चरला.

तिचं चोरही निघालं खरं काय ते पहायला खरं असं तर चांगलं जेवायलाही मिळेल. घरी पोचल्या बरोबर म्हाताच्याने विचारलं- 'स्वयंपाक काय केला आहेस?'

'ससाच्या हाता ओं ओं करायला कळवलं होव, ते सर्व बनवलंय मी!' म्हातारी उत्तरली.

म्हातारीने नंतर चारी जणांना जेवण वाटले. म्हातारा म्हटल्याप्रमाणेच सर्व पदार्थ तयार होते चोर आपसात कुजबुजू लागले नंतर तो ससा भापल्याला विचारला, बघी ते म्हाताच्याला गळ घालू लागले

'ए! माझा लंडका ससा मी का म्हणून विकीन? नाही रे बाबा, मी नाही विकणार त्याला!' म्हातारा म्हणाला यावर चोरांनी ससाची किंमत हजार रुपयांपर्यंत वाढवली. तरी म्हातारा

आपलेंच म्हणचं करून बसला. मग म्हातारी मध्येच तबऱ्याला म्हणाली—“अहो, पद्दा, पोराचं मन गेलेंच सशावर. बिकून टाका नं रमोना! तुम्हालाही पैशाची जरूरत आहे ना?”

वाता म्हातारा पोरांना म्हणाला—“अरे वामची बाय जशी बकरी बनली, तस सशाचं काही झालं तर?” चोर म्हणाले—“तसं काही होणार नाही बरं बाबा!” इतकं बोलून झाल्यावर हजार रूपये पेंऊन म्हाताऱ्याने टोपल्याखाली झाकलेला ससा त्यांना देऊन टाकला.

ससा पेंऊन चोर निघाले आपल्या गावाकडे, वाटेत त्यांना वाटले की आपणही आपापल्या घरी निरोप पाठवून आपल्या बायकांना काय काय तयार ठेवाचं, हे कळवू या. तिघांनीही सशाला आपले निरनिराळे बेट सांगितले अन् सोडून दिले त्याला. ससा एकदम अदृश्य झाला!

तिघांही आपापल्या घरी गेले तेव्हा त्यांना कळलं की, सशाने निरोप

दिलाच नाही! मग तिघांही त्याच पावली पुन्हा म्हाताऱ्याकडे गेले. अन् कागले तणतणायला.

म्हाताऱ्याने त्यांना विचारलें—“अरे, मग सशाला पाठवलांना तुम्ही त्याला चांगलं कुरवाळलं होतं की नाही?”

चोरांनी नक्का पान हलवत म्हटलें—“नाही बाबा!”

“हं, मग तबकीच सशाचं मूठमर हवेत रूपीतर झालं असलं पाहिजे सधा!” म्हातारा म्हणाला.

“काय? हवेत रूपान्तर? शुद्धीत बाहेर न म्हाताऱ्या?” चोरांनी विचारलें.

यावर हसत म्हातारा म्हणाला—“पद्दा बाबा पोरांनी, येवढी मोठी बाय बसलून बकरी झाली, तर सशाची ह्या झाली असेल यात काय नवल?”

आता चोर समजून नुकले की म्हाताऱ्याने चांगला हुक बंदला आहे! अन् एवढेंसं तोंड करून तिघून निघून गेले!

नुकसान-भरपाई

सुरकुलवाडीत एक कोंडिबा नावाचा बाणूस रहात असे. आपल्या घरसात त्याने एक गुळबेल लावली. मोठ्या प्रेमाने तो तिची देखरेख करी. मधून मधून खत घाली, वेळे वर पाणी देई. वेळ खूप पुरतली बोड्याच दिवसांत. रोंपारच्या घराच्या भितीवर ती वेळ बदली.

गेजारी एक शेतकरी रहात असे. त्याचं नाव भीमल. तो बांगला लड्ड आणि भीमल होता. भीमलची बकरी भितीवर चढली नि तिने गुळबेलीची काही पाने खावली. योगायोगाने कोंडिबाने ते पाहिले. त्याने दगड फेकला नि बकरीला हुककाऊन लावला. भीमलकडे जाऊन यावावत तत्पर हो गेली. आणि घर थाला सुचवला की त्याने आपल्या बकरीला चराव एकाद्या खंड्याला आंघून ठेवाचं, नाहीतर जंगलात चरायला पाठवावं.

भीमलला कोंडिबाचा राग आला, पण तो काही बोलला नाही. पानंतर ही तीन-चार वेळा बकरी आली, कोंडिबाने सवूरीने तिला हाकलून दिलं.

एक दिवशी सकाळी भीमलची बकरी आली आणि तिने सारी गुळबेल फस्त केली. हे पाहून कोंडिबासा अनावर राग आला. त्याने लचलली कुन्हाड आणि फेकली बकरीच्या दिशेने. कुन्हाड बकरीच्या डोक्यावर पडली, आणि ती तिथेच व्याकुळ होऊन मेलेली पाहून कोंडिबाण फार दुःख झालं!

भीमलला आपली बकरी मेल्याची बाती समजली. तो लगेच कोंडिबाच्या घरी आला. मिर्शान्वर ताव देत म्हणाला—“तुला माहीत आहे माझी बकरी बांगल्या नातीनी होती. बांगर रुपये मोनून मी तिला खरेदी केले होतं. आता माझी नुकसान-भरपाई कर.”

कोंडिबा दहा रुपये नुकसान-भरपाई घामला तयार होता. फार तर बकरीच्या बदली नकरी घायला त्याची हरकत नव्हती. पण भीमल आपलोच मागणी करून नसला. त्याचा शंभर रुपये नुकसान-भरपाई पाहिजे होती.

कोंडिबाला भीमलचा खूप राव आला. त्याने साफ सांगून टाकलं—“असलील मोठा मान्यवर शेतकरी! मला नाही त्याची परवा! दहा रुपयांहून जास्त एक फुटकी कवडी देणार नाही मी तुला. काय करायचंय ते कर.”

भीमल सडक गावच्या जमीनदाराला गेला. कोंडिबाच्या कुन्हाडीने कशी त्याची

बकरी मेळी हे त्याने सांगितले. आणि विनंती केली की त्याला शंभर रुपये नुकसान-भरपाई मिळवून द्यावी.

सुरकुलवाडीचा जमीनदार होता शंकेलोर. कोंडिबा दोष आहे ति कोण निर्दोष आहे हे ताबडतोब त्याच्या लक्षात येत नसे. कोणी त्याच्याकडे येऊन काही खांबू लागला की त्याला ते सगळं खरं वाटायचं. एवढ्या-तेवढ्या गोष्टीला तो धावतून असे.

भीमलची तक्रार ऐकून जमीनदाराने कोंडिबाला आपल्याकडे बोलावून घेतले.

कोंडिबा म्हणाला—“मी काही जाणून-बुजून बकरीला मारलं नाही. माझी सगळी गुळवेळ तिने खाऊन टाकली म्हणून मी तिच्यावर कुन्हाड फेकली. ती नेमकी तिच्या डोक्यावर पडली ति मेळी बिचारी!”

“चूक तुझी आहे न? मग जाता नुकसान-भरपाई कर.” जमीनदाराने न्याय दिला.

कोंडिबा म्हणाला—“माझी काय बरं चूक झाली? मी गुळवेळ लावली नसती, तर बकरी आली नसती, नि अशा रीतीने ती मेळी नसती. जे काही घडलं त्याच कारण आहे ही सिबी गुळवेळ!”

“बरोबर आहे तुझ म्हणणं! तू ही वेळ लावलीसच का?” जमीनदाराने विचारले.

कोंडिबाने थोडा विचार केला. आणि मग म्हणाला—“सबोरेच्या घरात राहणारा केसर एकदा माझ्याकडे आला. आणि त्याने मला गुळवेळीच बी दिलं. मग मी ते माझ्या परसात लावलं. आपणच सांगत माझी काय बरं चूक आहे यात?”

आता जमीनदाराला वाटलं की खरा दोषी आहे केसर. त्याने केसरला बोलवलं. सीतीने केसर वर थर कापू लागला.

“मला ससबलं की तू कोंडिबाला गुळवेळीच बी दिलंस! खरं खरं सांग तू दिलंस की नाही की?” जमीनदाराने दरदामून केसरला विचारले.

केसरने कबूल केलं. तो म्हणाला—“ही गोष्ट तर खरी आहे. मी दिलं बी.”

“मग बघ, तू त्याला बी दिलंस, त्याने ते वापरल्या परसात कावलं. वेळ भितीवर पसरली आणि भीमलच्या बकरीने ती खाल्ली. कोंडिबाने तिच्यावर कुन्हाड फेकली नि बिचारी नकरी मेळी. तू जर बी दिलंस नसतंस, तर हे सगळं घडलं नसतं. चूक तुझी आहे. आहे की नाही?” जमीनदाराने केसरला विचारलं.

हे सर्व ऐकून केसर चांगलाच वावरला. जरा सावरून म्हणाला—“हजूर, मला तर यात माझा जरा सुद्धा दोष दिसत नाही. सगळा दोष त्या बनेद्वरचा आहे!”

“बनेद्वर! तो कोण?” जमीनदाराने विचारलं.

केसरने सांगितलं—“तो आहे या गांवा-तला एक छोटा नैस. एकदा माझ्या अंगाला खाज सुटली, म्हणून मी बनेद्वरकडे गेलो. मला मूक ही लागत नसे. त्याने मला गुळवेळीच बी दिलं आणि सांगितलं की तू गुळवेळीचं सस्य खाल्लंस तर तुझी तब्येत छान सुधारेल. त्या बीची काही मी कोंडिबाला दिलं. मला वाटलं, त्याला ही गुळवेळीच्या सत्वाचा उपयोग होईल. यात मी काय बरं अपराध केला? तेव्हा या सगळ्याचं मूळ आहे बनेद्वर!”

केसरचं म्हणणं जमीनदाराला पटलं. त्याने लगेच घनेश्वरला बोलवून घेतलं. जमीनदार कसा एक नंबरचा लहरी आहे हे घनेश्वरला चांगलं माहीत होतं. तो भावत-पळत जमीनदाराकडे येऊन हजर साभा.

घनेश्वरला पाहताच जमीनदाराने त्याला धमकी दिली—“का रे घनेश्वर, हे तु काय केलेस? केसर तुझ्याकडे आला तर त्याला औषध घायबं टाकून तु गळवेलीचं बी का दिलंस? गुळवेल परसांत लावून तिचं सत्त्व तु त्याला का खावला सांगितलंस?”

घनेश्वरच्या लक्षात येईना की त्याने केले त्यात विषडल काय? त्याने जमीन-

दाराला विचारलं—“का मात कुणाचं काय नुकसान केलं बी हुजूर?”

“नुकसान अवश्य झालं. बसं बघ, तु केसरला जे बी दिलंस त्यांतल काही त्याने कोविवाला दिलं. कोविवाने हे बी परसात लावलं, एक वेळ जगवली. ती चांगली वाढली-पसरली. भीमलच्या बकरीने ही वेळ खाऊन टाकली. कोविवाने रागाच्या अंरात बकरी वर कुऱ्हाड फेकली, ती जमिनीवर पडली ति तडफडून मैली. भीमलचं म्हणणं असं आहे की त्याने शंभर रुपये खर्चून ही नकरी खेबऱ्या जागारातून बागली होती. आता भीमलला नुकसान-अरपाई कोण देणार? तू जर केसरला ते बी दिलं नसतं तर हे सगळं घडलं नसतं. मग दोघी खूब नाहीस का?” जमीनदाराने विचारलं.

हे सगळं ऐकून घनेश्वरला आपल्यावर वज-पात शाल्यासारखं वाटलं. यात सारा अपराध भीमलचाच होता. त्याने आपल्या बकरीला छुट्याला बांधून ठेवणं असतं तर हे सगळं न घडत! स्वतः अपराध करून हा भीमल नुकसान-अरपाई मिळवण्याच्या प्रयत्नात आहे. जमीनदार कसा लहरी माणूस आहे हे कोविवा नि केसर यांना चांगलं माहीत होतं. म्हणून चित्ताफीने घनेश्वरला दोघी ठरवण्याच्या प्रयत्नात होते. घनेश्वरला एक नामी युक्ति सुचली.

घनेश्वरने जमीनदाराला समजाऊन सांगितलं—“हुजूर, काही साधारण औषध दिलं तर आजार बरा होतो. पण गुळवेलीचं सत्त्व हे असं रामबाण औषध आहे की त्याने अनेक रोग समूळ नाहिले होतात. केसरला कायम जपयोगी पडेल अशी गुळवेल घरेच्या घरी असावी असा विचार करून मी त्याला ते बी दिलं. गुळवेलीचा केवळ त्यालाच नाही अनेकांना जपयोग होईल जसा मी विचार करून बेंब म्हणून भाजं कतंथ पार पाडलं. बी या गावात बेंब बनून येऊन राहिलो, त्यामुळे हा सर्व अनर्थ पडला. अन्यथा भीमलचं हे नुकसान झालं नसतं! जे काही झालं त्याचं बला दुःख आहे. पण थाला माझा नाइलाज आहे.”

जमीनदार हुन्हा मोठ्या विचारात पडला. घनेश्वर जे काही सांगत होता ते जमीनदाराला पटलं. मग त्याने घनेश्वरला विचारलं—“ठीक आहे. मग तुला बेंब बनून या गावात का बरं रहावं लागलं?”

जावर घनेश्वर म्हणाला—“हुजूर, जाण अगदी योग्य प्रश्न विचारात मला! यात माझा विचाराचा काहीच दोष नाही. बी आपल्या गुरूकडे वैद्यकी शिकत होती. एका आपलं पिताधी बी. जगजायबी माझ्या गुरूकडे आले नि म्हणाले—‘सध्या सुरुकुलवाडीत एक ही वैद्य राहिला नाही.

कोकांची यामुळे फारच गैरसोब होत आहे!’ त्यावेळी भीमलचे वडील बरेच बाजारी होते. आपलं वडील नि भीमलचे वडील हे चांगले दोस्त होते. हे आस-पासच्या गावातील सर्वांना चांगलं माहीत आहे. आपण स्वतः ही हे वास्तव नाही का?”

“हो हो, अवश्य! त्यांच्या दोस्तीच्या गोष्टी आज ही लोक सांगत असतात.” जमीनदार आनंदाने म्हणाला.

“हुजूर, ती बीमी आपण विसरला नाहीत! आपली स्मरण-शक्ति फार चांगली आहे!” घनेश्वरने जमीनदारी तोंड नक्कल स्तुति करावला सुरुवात केली.

जमीनदाराला लुप आनख झाला. पण त्याने धनेश्वरला विचारले-“हे सगळे सोडून मूळ मुद्यावर तर येतील?”

“होय, तेच तर मला जापर्याला सांगायचेय! आपल्या वडिलांची वडवण माझ्या गुरुजींनी जाणली आणि रोम्यांची सेवा करवासाठी बला दिले इथे राठवून नि काय! तुमच्या पिताजींची विनंती आणि भीमलच्या पिताजींचा आजार या दोन कारणांमुळे मला असं इथं येऊन रहावं लागलं. म्हणून नुकसान-भरपाई त्या शोघांनी दावी हेच न्यायाचं होईल.” धनेश्वर मूळ मुद्यावर आला.

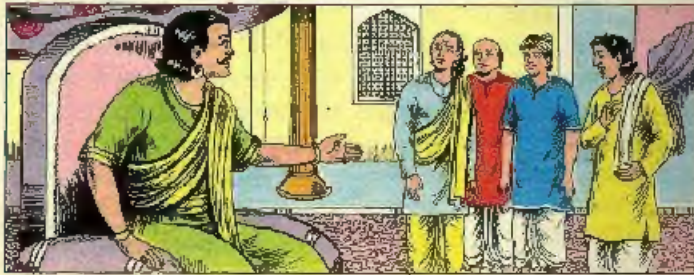
धनेश्वर वेढाचं म्हणणं जमीनदाराला योग्यच वाटलं. म्हणून जमीनदाराने असा निष्कर्ष काढला की खरे अपराधी आहेत त्यांचे वडील नि भीमलचे वडील! मग जमीनदार वेढाला म्हणाला-“हे वध धनेश्वर! आता मला वस्तु-स्थितीची कल्पना आली. सग्या पुढे सोटं टिकूच शकत नाही असे म्हणतात ते खरं! तेच इथं सिद्ध

झालं. जे घडलं त्यात तुझा दोष काहीच नाही. माझ्या नि भीमलच्या वडिलांचाच खरं म्हणजे संपूर्ण दोष आहे. पण त्यांच्या-पैकी कोणी आता जिवंत नाही. त्यांच्या-कडून भरपाई कशी नसूळ करत येणार?”

धनेश्वरच्या आत्मा कोटं जिवंत जीव आला. तो जमीनदाराला म्हणाला-“हुजूर, आपण ही आपल्या वडिलांप्रमाणे फार हुशार आहात खरोखर! मेल्ले लोक नुकसान-भरपाई कशी करणार?”

बाबर जमीनदार भीमल वर चांगलाच गरबला-“जे काही घडलं त्याचं मूळ कारण तूच! शेळ्या-मेंढरा पाळण्याची तुझी योग्यता नाही खरं म्हणजे. द्यूत पुढे हे काम सोडून वे झालं! नाही तर तुला या भावातच मी राहू देणार नाही समजलं?”

हा निर्णय ऐकून सगळे खुस झाले. भीमलला मात्र फार दुःख झालं. नुकसान-भरपाई न होताना हे सगळं प्रकरण अशा रीतीने संपलं.

अद्भुत फुले

महेशिवात

वीताफळसारखी दिवणारी

एक निश्चित जशीची शाळे आहेत.

त्यांना इतर झाडांप्रमाणे फांद्यांवर

फुल येत नाहीत, झाडाच्या बुंध्याला

आणि त्यापुढून निघणाऱ्या फांद्यांच्या

मुळाशी फुले येतात.

अतिशय खारट पाणी

जगातील अतिशय खारट पाण्याचं सरोवर आहे जिबोटीचं 'लिक अस्तार'! याचं

पाणी समुद्राच्या पाण्याच्या दसपट खारट आहे. म्हणून या पाण्यात मासे जिवंत रहात नाहीत. हा तलाव समुद्र सपाटीहून ५५० फुट खाली आहे. संपूर्ण आफ्रिका खंडात हाच एक तलाव सडूड तपाटीच्या खाली आहे. आणि जगातील या प्रकारच्या तलावात हा तिसऱ्या नंबरचा आहे.

विशाल वाऱळे

कोस्टेनिकातील वाढत्या मुन्हा मोंट-मोडी वाऱळे बनवतात. ही वाऱळे २० फुट उंच नि १०० फुट रुंद असतात.

